

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟΝΟΜΙΟΝ

ΥΠΟ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Π. ΧΑΣΤΟΥΠΗ

Καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν

Ὑπομνήματα. A. Dillmann, KeH 1866². — S. Ottli, SZ 1893. — A. Bertholet, KHC 1899. — F. de Hummelauer CSS 1901. — S. R. Driver, ICC 1902³ (1952). — H. W. Robinson, NCB 1907. — E. König, KAT 1917. — G. A. Smith, CambrB 1918. — H. Gressmann, SAT 1922². — K. Marti, HSAT 1922³. — C. Steuernagel, HK 1923². — B. Ubach, MontsB 1928. — H. Junker, HS 1933. — J. Reider, Deuteronomy, Philadelphia 1937. — A. Clamer, Clamer-B 1946. — S. Fisch, SoncB 1950². — H. Cazelles, JérusB 1950, 1966³. — N. H. Ridderbos, KV 1950/51. — H. Cunliffe-Jones, TB 1951, 1956². — J. Schoneveld, TU 1951. — R. A. F. Mackenzie, CC 1953, σ. 261-273. — G. E. Wright, IB 1953. — H. Junker, Echter-B 1955². — S. Kramer, HBK 1955. — P. Buis/J. Leclercq, SB 1963. — A. Drubbel, BOT 1963. — G. von Rad, ATD 1964, 1968². — J. Rennes, Le Deutéronome, Geneva 1967. — P. Buis, Le Deutéronome, (Verbum Salutis 4) Paris 1969. — J. Wijngaards, BOT 1971. — A. Phillips, CambrBC 1973. — J. A. Thomson, TOT 1974. — P. C. Craigie, NIC 1976. — A. D. H. Mayes, CB 1979.

Ἄλλα βοηθήματα. J. Wellhausen, Die Composition des Hexateuchs, JDTh 21 (1876), σ. 392 ἐξ., 431 ἐξ., 22 (1877), σ. 407 ἐξ. (=Die Composition des Hexateuchs und der historischen Bücher des Alten Testaments, Berlin 1963⁴). — J. Cullen, The Book of the Covenant in Moab. A Critical Inquiry into the Original Form of Deuteronomy, Glasgow 1903. — W. Eichrodt, Bahnt sich eine neue Lösung der deuteronomischen Frage an?, NKZ 32 (1921), σ. 41-51, 53-78. — E. F. Weidner, Politische Dokumente aus Kleinasien. Die Staatsverträge in akkadischer Sprache aus dem Archiv von Boghazköi, (Boghazköi-Studien 8) Leipzig 1923. — H. Gressmann, Josia und das Deuteronomium, ZAW 42 (1924), σ. 313-337. — A. Bentzen, Die josianische Reform und ihre Voraussetzungen, Kopenhagen 1926. —

K. B u d d e, Das Deuteronomium und die Reform König Josias, ZAW 44 (1926), σ. 177-224. — J. F r i e d r i c h, Staatsverträge des Hatti-Reiches in hethitischer Sprache I, (MVAG 34,1) 1926, II (MVAG 34, j) 1930. — A. J i r k u, Das weltliche Recht im Alten Testament, 1927. — J. A. B e w e r, The Case for the Early Date of Deuteronomy. L. B. P a t o n, The Case for the Postexilic Origin of Deuteronomy. G. D a h l, The Case for the currently accepted Date of Deuteronomy, JBL 47 (1928), σ. 304-379. — A. M e n e s, Die vorexilischen Gesetze Israels, 1928. — J. G o e t t s b e r g e r, Einleitung in das Alte Testament, 1928, σ. 85 ἐξ. — W. B a u m g a r t n e r, Der Kampf um das Deuteronomium, ThR NF 1 (1929), σ. 7-25. — K. G a l l i n g, Die israelitische Staatsverfassung in ihrer vorderorientalischen Umwelt, 1929. — G. v o n R a d, Das Gottes-volk im Deuteronomium, (BWANT III, 11) 1929. — E. K ö n i g, Deuteronomische Hauptfragen, ZAW 48 (1930), σ. 43-66. — M. N o t h, Das System der zwölf Stämme Israels, (BWANT IV, 1) 1930. — V. K o r o š e c, Hethitische Staatsverträge, (Leipziger Rechtswissenschaftliche Studien 60) Leipzig 1931. — E. F. W e i d n e r, Der Staatsvertrag Assurnirari VI von Assyrien mit Mati'ilu von Bit-Agusi, AfO 8 (1932/3), σ. 17-27. — A. C a u s s e, La transformation de la notion d' alliance et la rationalisation de l' ancienne coutume dans la réforme deutéronomique, RHPH 13 (1933), σ. 1-29, 289-323. — Π. 'Ι. Μ π ρ α τ σ ι ώ τ ο υ, Εισαγωγή εις τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, 1937, σ. 131-136. — F. D o r n s e i f f, Die Abfassungszeit des Pentateuchs und die Deuteronomiumsfrage, ZAW 56 (1938), σ. 64-85. — A. R. H u l s t, Het karakter van den cultus in Deuteronomium, 1938. — M. N o t h, «Die mit des Gesetzes Werken umgehen, die sind unter dem Fluch», ἐν A. v o n B u l m e r i n c q-Gedenkschrift (1938), σ. 127-145 (=Gesammelte Studien zum Alten Testament, 1957, σ. 155-171). — G. O r m a n n, Die Stilmittel im Deuteronomium, ἐν B a e c k-Festschrift (1938), σ. 39-53. — Λ. 'Ι. Φ ι λ ι π π ί δ ο υ, 'Ιστορία τῆς θρησκείας τοῦ ἀρχαίου 'Ισραήλ, τ. Α' 'Η πηγὴ: 'Η Παλαιὰ Διαθήκη ὑπὸ τὸ φῶς τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης, 'Αθήναι 1938, σ. 182-223: Δευτερονομιακὸν ζήτημα. — G. v o n R a d, Das formgeschichtliche Problem des Hexateuch, (BWANT IV, 26) Stuttgart 1938 (=Gesammelte Studien zum AT, ThB 8, München 1971⁴, σ. 9 ἐξ.). — A. W e i s e r, Einleitung in das Alte Testament, Stuttgart 1939, Göttingen 1966⁶. Καὶ ἐν ἀγγλ. μεταφράσει: Introduction to the Old Testament, London 1961. — F. Z i m m e r m a n n, Some Studies in Biblical Etymology, JQR 29 (1938/9), σ. 241-246. — G. R. B u r r y, The Date of Deuteronomy, JBL 59 (1940), σ. 133-139. — M. N o t h, Die Gesetze im Pentateuch, SKGG 17, 1940

(=Gesammelte Studien zum AT, ThB 6, München 1966³, σ. 9 ἐξ.). — W. F. Albright, The «Natural Force» of Moses in the Light of Ugaritic, BASOR 94 (1944), σ. 32-35. — F. S. Bodenheimer, The Manna of Sinai, BA 10 (1947), σ. 2-6. — D. Daube, Studies in Biblical Law, Cambridge 1947. — J. H. Hospers, De numeruswisseling in het Boek Deuteronomium, (Diss. phil. Utrecht) Utrecht 1947. — M. Noth, Überlieferungsgeschichte des Pentateuch, Stuttgart 1948 (1966³). — J. B. Pritchard (ed.), Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, Princeton 1950. — G. E. Wright, The Old Testament against its Environment, (SBT 2) 1950. — G. von Rad, Der heilige Krieg im Alten Israel, (ATANT 20) 1951. — A. Alt, Zu *hit'ammer*, VT 2 (1952), σ. 153-159. — F. M. Cross, Ugaritic *db'at* and Hebrew Cognates, VT 2 (1952), σ. 162-164. — G. R. Driver, Three Notes, VT 2 (1952), σ. 356-357. — B. Gemser, *Beeber hajjarden*: in Jordan's borderland, VT 2 (1952), σ. 349-355. — C. A. Simpson, A Study of Deuteronomy 12—18, AThR 34 (1952), σ. 247-251. — B. Gemser, The Importance of the Motive Clause in Old Testament Law, VT Suppl 1 (1953), σ. 50-66. — G. E. Mendenhall, Covenant Forms in Israelite Tradition, BA 17 (1954), σ. 49-76. — G. E. Wright, The Levites in Deuteronomy, VT 4 (1954), σ. 325-330. — E. Nielsen, Shechem, Copenhagen 1955. — G. R. Driver, Canaanite Myths and Legends, Edinburgh 1956. — O. Eissfeldt, El and Yahweh, JSS 1 (1956), σ. 25-37. — K. Galling, Die Ausrufung des Namens als Rechtsakt in Israel, ThLZ 81 (1956), σ. 65-70. — V. Maag, Erwägungen zur deuteronomischen Kultzentralisation, VT 6 (1956), σ. 10-18. — S. Bülow, Der Berg des Fluches, ZDPV 73 (1957), σ. 100-107. — H.-J. Kraus, Die prophetische Verkündigung des Rechts in Israel, (Theologische Studien 51) Zürich 1957. — M. H. Segal, The Book of Deuteronomy, JQR 48 (1957/58), σ. 315-351. — H. Brunner, Was aus dem Munde Gottes geht, VT 8 (1958), σ. 428-429. — F. Dummermuth, Zur deuteronomischen Kulttheologie und ihren Voraussetzungen, ZAW 70 (1958), σ. 59-98. — W. Herrmann, Das Aufgebot aller Kräfte, ZAW 70 (1958), σ. 215-220. — W. L. Holladay, The Root *SUBH* in the Old Testament, Leiden 1958. — A. Jepsen, *Amah* und *Schiphchah*, VT 8 (1958), σ. 293-297. — F. Horst, λ. Deuteronomium, ἐν RGG³ τ. II (1958), σ. 101-103. — P. Katz, The Quotations from Deuteronomy in Hebrews, ZNW 49 (1958), σ. 213-223. — E. Kutsch, Erwägungen zur Geschichte der Passafeier und des Massotfestes, ZThK 55 (1958), σ. 1-35. — O. Loretz, Neues Verständnis einiger Schriftstellen mit Hilfe des Ugariti-

schen, BZ 2 (1958), σ. 287-291. — M. Tsevat, Alalakhiana, HUCA 29 (1958), σ. 109-134. — P. Wernberg-Møller, Pleonastic Waw in Classical Hebrew, JSS 3 (1958), σ. 321-326. — D. J. Wiseman, The Vassal-Treaties of Esarhaddon, (Iraq 20) 1958. — M. du Buit, Quelques contacts bibliques dans les archives royales de Mari, RB 66 (1959), σ. 576-581. — R. Dobbie, Deuteronomy and the Prophetic Attitude to Sacrifice, SJTh 12 (1959), σ. 68-82. — H. B. Huffman, The Covenant Lawsuit in the Prophets, JBL 78 (1959), σ. 285-295. — I. Mendelsohn, On the preferential status of the eldest son, BASOR 156 (1959), σ. 38-40. — R. de Vaux, Une hachette essénienne?, VT 9 (1959), σ. 399-407. — J. Hempel, Zur Septuaginta-Vorlage im Deuteronomium. Eine Entgegnung auf ZAW 1960, σ. 237ff., ZAW NF 32 (1961), σ. 87-96. — E. Nielsen, Some Reflections on the History of the Ark, VTSuppl 7 (1960), σ. 61-74. — J. A. Soggin, Kultätiologische Sagen und Katechese im Hexateuch, VT 10 (1960), σ. 341-347. — D. Winton Thomas, *KELEBH* «dog»: its origin and some usages of it in the Old Testament, VT 10 (1960), σ. 410-427. — Sh. Yeivin, Die Zeit des Deuteronomiums, (Studies in the History of Israel and its Country) 1960, σ. 213-235 (ἑβρ.). — M. Weinfeld, The Source of the Idea of Reward in Deuteronomy, Tarbiz 30 (1960/61), σ. 8-15. — E. P. Blair, An Appeal to Remembrance. The Memory Motif in Deuteronomy, Interpr. 15 (1961), σ. 41-47. — D. Daube, Rechtsgedanken in den Erzählungen des Pentateuchs, ἐν Von Ugarit nach Qumran, (BZAW 77) 1961, σ. 32-41. — S. Gevirtz, West Semitic Curses and the Problem of the Origins of Hebrew Law, VT 11 (1961), σ. 137-158. — B. Maarsingh, Onderzoek naar de Ethiek van de Wetten in Deuteronomium (Inquiry into the Ethics of the Laws in Dt.), Diss. theol. Utrecht 1961, Winterswijk 1961. — J. M. Myers, The Requisite for Response. On the theology of Deuteronomy, Interpr. 15 (1961), σ. 14-31. — M. Noth, Die Ursprünge des alten Israel im Lichte neuer Quellen, (Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein — Westfalen, Heft 94) 1961. — R. de Vaux, Ancient Israel: its Life and Institutions, London 1961. — M. Weinfeld, The Origin of Humanism in Deuteronomy, JBL 80 (1961), σ. 241-247. — Τοῦ αὐτοῦ, The Change in the Conception of Religion in Deuteronomy, Tarbiz 31 (1961/2), σ. 1-17. — O. Bächli, Israel und die Völker: Eine Studie zum Deuteronomium, (ATHANT 41) Zürich 1962. — J. A. Emerton, Priests and Levites in Deuteronomy, VT 12 (1962), σ. 129-138. — F. C. Fensham, Widow, Orphan and the Poor in Ancient Near Eastern Legal and Wisdom Literature, JNES 21 (1962),

σ. 129-139. — J. Harvey, Le «Rib-pattern», réquisitoire prophétique sur la rupture de l'alliance, *Bibl* 43 (1962), σ. 172-196. — R. Kasser, Papyrus Bodmer XVIII. Deutéronome I-X, 7 en sahidique, 1962. — J. L'Hour, L'alliance de Sichem, *RB* 69 (1962), σ. 5-36, 161-184, 350-368. — G. von Rad, λ. Deuteronomy, ἐν *IDB* τ. 1 (1962), σ. 831-838. — H. Graf Reventlow, Gebot und Predigt im Dekalog, Gütersloh 1962. — R. F. Schnell, λ. Perizzite, ἐν *IDB* τ. 3 (1962), σ. 735. — J. J. Stamm, λ. Deuteronomisches Gesetz καὶ Deuteronomium, ἐν *BHH* I (1962), σ. 336 καὶ 337 ἐξ. — F. V. Winnett, λ. Mining, ἐν *IDB* τ. 3 (1962), σ. 384-385. — O. Eissfeldt, Der Gott Tabor und seine Verbreitung, ἐν *Kleine Schriften* II (1963), σ. 29-54. — N. Lohfink, Das Hauptgebot. Eine Untersuchung literarischer Einleitungsfragen zu Dtn 5-11, (*AnBibl* 20) Roma 1963. — D. J. McCarthy, Treaty and Covenant, (*AnBibl* 21), Roma 1963. — W. L. Moran, The End of the Unholy War and the Anti-Exodus, *Bibl* 44 (1963), σ. 333-342. — Τοῦ αὐτοῦ, A Note on the Treaty Terminology of the Sefire Stelas, *JNES* 22 (1963), σ. 173-176. — Τοῦ αὐτοῦ, The Ancient Near Eastern Background of the Love of God in Deuteronomy, *CBQ* 25 (1963), σ. 77-87. — E. W. Nicholson, The Centralization of the Cult in Deuteronomy, *VT* 13 (1963), σ. 380-389. — J. R. Porter, Moses and Monarchy, Oxford 1963. — H. Graf Reventlow, Kultisches Recht im Alten Testament, *ZThK* 60 (1963), σ. 267-304. — R. Smend, Die Bundesformel, (*Theologische Studien* 68) 1963. — E. von Waldow, Der traditionsgeschichtliche Hintergrund der prophetischen Gerichtsreden, (*BZAW* 85) 1963. — S. D. Waterhouse, A land flowing with milk and honey, *Andrews University Seminary Studies* I, 1963, σ. 152-166. — W. Zimmerli, «Ich bin Jahwe», in *Gottes Offenbarung*, (*ThB* 19) München 1963, σ. 11-40. — Τοῦ αὐτοῦ, Das zweite Gebot, (*ThB* 19) München 1963, σ. 234-248. — E. W. Nicholson, Josiah's Reformation and Deuteronomy, *Glasgow University Oriental Society Transactions* 20 (1963/4), σ. 77-84. — D. R. Hillers, A Note on some Treaty Terminology in the Old Testament, *BASOR* 176 (1964), σ. 46-47. — Τοῦ αὐτοῦ, Treaty Curses and the Old Testament Prophets, (*BiblOr* 16) Rome 1964. — A. R. Johnson, The Vitality of the Individual in the Thought of Ancient Israel, Cardiff 1964². — N. Lohfink, Die Wandlung des Bundesbegriffs im Buch Deuteronomium, ἐν *Gott in Welt: Festgabe für Karl Rahner*, hrsg. von H. Vorgrimler, I (Freiburg 1964) σ. 423-444. — I. L. Seeligmann, A Psalm from Pre-Regal Times, *VT* 14 (1964), σ. 75-92. — M. Weinfeld, The Provenance of Deuteronomy

and the Deuteronomic School, Jerusalem 1964 (Diss.). — H. W. Wolff, Das Kerygma des deuteronomistischen Geschichtswerks, ἐν *Gesammelte Studien zum Alten Testament*, (ThB 22) München 1964, σ. 308-324. — W. Beyerlin, *Origins and History of the Oldest Sinaitic Traditions*, Oxford 1965. — H. A. Brongers, *Bemerkungen zum Gebrauch des adverbialen *we'attah* im Alten Testament*, VT 15 (1965), σ. 289-299. — R. E. Clements, *Deuteronomy and the Jerusalem Cult Tradition*, VT 15 (1965), σ. 300-312. — Τοῦ αὐτοῦ, *God and Temple*, Oxford 1965. — R. Frankena, *The Vassal-Treaties of Esarhaddon and the Dating of Deuteronomy*, OTS 14 (1965), σ. 122-154. — E. Gerstenberger, *Wesen und Herkunft des «apodiktischen Rechts»*, (WMANT 20) 1965. — A. Jepsen, *Sedeq und sedakah im Alten Testament*, ἐν *Gottes Wort und Gottes Land*, hrsg. von H. Graf Reventlow, Göttingen 1965, σ. 78-89. — J. Maier, *Das altisraelitische Ladeheiligtum*, (BZAW 93) 1965. — J. Malfroy, *Sagesse et loi dans le Deutéronome*, VT 15 (1965), σ. 49-65. — D. J. McCarthy, *Notes on the Love of God in Deuteronomy and the Father-Son Relationship between Yahweh and Israel*, CBQ 27 (1965), σ. 144-147. — Τοῦ αὐτοῦ, *Covenant in the Old Testament: the present state of enquiry*, CBQ 27 (1965), σ. 217-240. — M. Newman, *The People of the Covenant*, London 1965. — H. Petschow, *Zur Systematik und Gesetzestechnik im Codex Hammurabi*, ZA 57 (1965), σ. 146-172. — L. Rost, *Das Kleine geschichtliche Credo*, ἐν *Das kleine Credo und andere Studien zum Alten Testament*, Heidelberg 1965, σ. 11-25. — A. C. Tunyogy, *The Book of the Conquest*, JBL 84 (1965), σ. 374-380. — M. Weinfeld, *Traces of Assyrian Treaty Formulae in Deuteronomy*, Bibl 46 (1965), σ. 417-427. — J. Wijngaards, *hwsy and h'lh—a twofold approach to the Exodus*, VT 15 (1965), σ. 91-102. — W. Zimmerli, *The Law and the Prophets*, Oxford 1965. — H.-J. Zobel, *Stammesspruch und Geschichte*, (BZAW 95) 1965. — J. Blenkinsopp, *Are there Traces of the Gibeonite Covenant in Deuteronomy?*, CBQ 28 (1966), σ. 207-219. — C. Brekelmans, *Die sogenannten deuteronomischen Elemente in Gen. - Num.*, VTSuppl 15 (1966), σ. 90-96. — M. Delcor, *Les attaches littéraires, l'origine et la signification de l'expression biblique «Prendre à témoin le ciel et la terre»*, VT 16 (1966), σ. 8-25. — H. B. Huffman, *The Treaty Background of Hebrew *Yada'** BASOR 181 (1966), σ. 31-37. — H. B. Huffman /S. B. Parker, *A further Note on the Treaty Background of Hebrew *Yada'**, BASOR 184 (1966), σ. 36-38. — H.-J. Kraus, *Worship in Israel*, Oxford 1966. — C. M. Carmichael, *Deuteronomic Laws*,

Wisdom and Historical Traditions, JSS 12 (1967), σ. 198-206. — H. C a z e l l e s, Passages in the Singular within Discourses in the Plural of Dtn 1—4, CBQ 29 (1967), σ. 207-219. — B. S. C h i l d s, Deuteronomie Formulae of the Exodus Tradition, ἐν B a u m g a r t n e r-Festschrift (VTSuppl 16) 1967, σ. 30-39. — G. R. D r i v e r, Hebrew Homonyms, VTSuppl 16 (1967), σ. 50-64. — A. R. J o h n s o n, Sacral Kingship in Ancient Israel, Cardiff 1967². — S. L o e r s c h, Das Deuteronomium und seine Deutungen: ein forschungsgeschichtlicher Überblick, (Stuttgarter Bibelstudien 22) 1967. — J. L. M c K e n z i e, The Historical Prologue of Deuteronomy, ἐν Fourth World Congress of Jewish Studies, I 1967, σ. 95-101. — J. G. P l ö g e r, Literarkritische, formgeschichtliche und stilkritische Untersuchungen zum Deuteronomium, (BBB 26) 1967. — C. R a b i n, Three Hebrew Terms from the Realm of Social Psychology, VTSuppl 16 (1967), σ. 219-230. — H. H. S c h m i d, Das Verständnis der Geschichte im Deuteronomium, ZThK 64 (1967), σ. 1-15. — H. S c h u l z, Das Todesrecht im Alten Testament, Diss. theol. Marburg 1967, (BZAW 114) 1969. — R. de V a u x, Les Hurrites de l'histoire et les Horites de la Bible, RB 74 (1967), σ. 481-503. — Τ ο ὺ α ὕ τ ο ὺ, «Le lieu que Yahvé a choisi pour y établir son nom», ἐν L. R o s t - Festschrift, (BZAW 105) 1967, σ. 219-228. — M. W e i n f e l d, Deuteronomy — the present state of enquiry, JBL 86 (1967), σ. 249-262. — W. F. A l b r i g h t, Yahweh and the Gods of Canaan, London 1968. — M. C a l o z, Exode 3,3-16 et son rapport au Deutéronome, RB 75 (1968), σ. 5-62. — B. L i n d a r s, Torah in Deuteronomy, ἐν Words and Meanings: Essays presented to David Winton Thomas, ed. by P. R. A c k r o y d / B. L i n d a r s, Cambridge 1968, σ. 117-136. — W. A. S u m m e r, Israel's Encounters with Edom, Moab, Ammon, Sihon and Og according to the Deuteronomist, VT 18 (1968), σ. 216-228. — J. R. B a r t l e t t, The Land of Seir and the Brotherhood of Edom, JThSt 20 (1969), σ. 1-20 — Τ ο ὺ α ὕ τ ο ὺ, The Use of the Word *ro's* as a title in the Old Testament, VT 19 (1969), σ. 1-10 — H. J. B o e c k e r, Die Beurteilung der Anfänge des Königtums in den deuteronomistischen Abschnitten des I. Samuelbuches, (WMANT 31) 1969. — C. M. C a r m i c h a e l, A New View of the Origin of the Deuteronomic Credo, VT 19 (1969), σ. 273-289. — A. C o d y, A History of Old Testament Priesthood, (AnBibl 35), Rome 1969. — D. R. H i l l e r s, Covenant: the History of a Biblical Idea, Baltimore 1969. — L. P e r l i t t, Bundestheologie im Alten Testament, (WMANT 36) 1969. — W. S c h o t t t r o f f, Das altisraelitische Fluchspruch, (WMANT 30) 1969. — (E. S e l l i n /) G. F o h r e r, Ein-

leitung in das Alte Testament, 1969¹¹, σ. 180-193. — H. Schulz, Das Todesrecht im Alten Testament, (BZAW 114) 1969. — O. Bächli, Zur Aufnahme von Fremden in die altisraelitische Kultgemeinde, ἐν Wort-Gebot-Glaube: W. Eichrodt - Festschrift, hrsg. von H. J. Stoebe, (ATANT 59 (1970, σ. 21-26. — G. Braulik, Die Ausdrücke für «Gesetz» im Buch Deuteronomium, Bibl 51 (1970), σ. 39-66. — O. Eissfeldt, Gilgal or Shechem?, ἐν Proclamation and Presence, ed. by J. I. Durham/J. R. Porter, London 1970, σ. 90-101. — J. A. Emerton, A Consideration of some Alleged Meanings of *yā'* in Hebrew, JSS 15 (1970) σ. 145-180. — J. P. Hyatt, Were there an Ancient Historical Credo in Israel and an Independent Sinai Tradition?, ἐν Translating and Understanding the Old Testament, ed. by H. T. Frank/W. L. Reed, Nashville 1970, σ. 152-170. — A. Phillips, Ancient Israel's Criminal Law, Oxford 1970. — M. Weinfeld, The Covenant of Grant in the Old Testament and in the Ancient Near East, JAOS 90 (1970), σ. 184-203. — J. P. Hyatt, Exodus (New Century Bible), London 1971. — N. Lohfink, Beobachtungen zur Geschichte des Ausdrucks '*m YHWH*', ἐν Probleme biblischer Theologie: G. von Rad - Festschrift, hrsg. von H. W. Wolff, München 1971, σ. 275-305. — T. N. D. Mettinger, Solomonic State Officials, (Coniectanea Biblica Old Testament Series 5) Lund 1971. — L. Perlitt, Moses als Prophet, EvTh 31 (1971), σ. 588-608. — G. J. Wenham, Deuteronomy and the central sanctuary, TB 22 (1971) σ. 103-118. — P. Diepold, Israel's Land, (BWANT V, 15) 1972. — E. Kutsch, Verheissung und Gesetz, (BZAW 131) 1972. — D. J. McCarthy, Berit in Old Testament History and Theology, Bibl 53 (1972), σ. 110-121. — Τοῦ Ἀβτοῦ, Old Testament Covenant. A Survey of Current Opinions, Oxford 1972. — J. W. McKay, The Date of Passover and its Significance, ZAW 84 (1972), σ. 435-447. — Τοῦ Ἀβτοῦ, Man's Love for God in Deuteronomy and the Father/Teacher - Son/Pupil Relationship, VT 22 (1972), σ. 426-435. — R. J. Sklba, The Redeemer of Israel, CBQ 34 (1972), σ. 1-18. — F. Stolz, Jahwes und Israels Kriege, (ATANT 60) 1972. — V. Wagner, Rechtssätze in gebundener Sprache und Rechtssatzreihen im israelitischen Recht, (BZAW 127) 1972. — M. Weinfeld, λ. Deuteronomy, ἐν EJ τ. 5 (1972), σ. 1573-1582. — G. J. Wenham, *Betulah* — a girl of marriageable age, VT 22 (1972), σ. 326-348. — J. R. Bartlett, The Moabites and Edomites, ἐν Peoples of Old Testament Times, ed. by D. J. Wiseman, Oxford 1973, σ. 229-258. — M. Dahood, Hebrew-Ugaritic Lexicography, Bibl 54 (1973), σ. 356. — M. Liverani, The Amorites, ἐν Peoples of Old Testament Times, ed. by

D. J. Wiseman, Oxford 1973, σ. 100-133. — A. D. H. Mayes, The Nature of Sin and its Origin in the Old Testament, Irish ThQ 40 (1973), σ. 250-263. — G. E. Mendenhall, The Tenth Generation, Baltimore 1973. — J. Milgrom, The alleged «demythologization and secularization» in Deuteronomy, IEJ 23 (1973), σ. 156-161. — P. D. Miller, The Divine Warrior in Early Israel, Harvard 1973. — R. Mosiss, Untersuchungen zur Theologie des chronistischen Geschichtswerkes, Freiburg 1973. — N. Sarna, Zedekiah's Emancipation of Slaves and the Sabbatical Year, AOAT 22 (1973), σ. 143-149. — M. Weinfeld, On «demythologization and secularization» in Deuteronomy, IEJ 23 (1973), σ. 230-233. — C. M. Carmichael, The Laws of Deuteronomy, Ithaca και London 1974. — W. M. Clark, Law, ἐν Old Testament Form Criticism, ed. by J. H. Hayes, San Antonio 1974, σ. 99-139. — B. A. Levine, In the Presence of the Lord, Leiden 1974. — F. R. McCurley, The Home of Deuteronomy Revisited: a methodological analysis of the northern theory, ἐν A Light unto my Path (Old Testament Studies in Honor of J. M. Myers, ed. by H. N. Bream καὶ., Gettysburg Theological Studies IV), Philadelphia 1974, σ. 295-317. — A. D. H. Mayes, Israel in the Period of the Judges, (SBT II/29) London 1974. — P. H. Vaughan, The Meaning of *BAMA* in the Old Testament, Cambridge 1974. — L. Wächter, Die Übertragung der Beritvorstellung auf Jahwe, ThLZ 99 (1974), σ. 801-816. — H. W. Wolff, Anthropology of the Old Testament, London 1974. — R. E. Clements, Prophecy and Tradition, Oxford 1975. — H. W. Gilmmer, The If-You Form in Israelite Law, (SBL Dissertation Series 15) 1975. — G. H. Jones, «Holy War» or «Yahweh War»? , VT 25 (1975), σ. 642-658. — J. D. Leverson, Who inserted the book of the Torah?, HThR 68 (1975), σ. 203-233. — H. McKeating, The Development of the Law on Homicide in Ancient Israel, VT 25 (1975), σ. 46-68. — H. Motzki, Ein Beitrag zum Problem des Stierkultes in der Religionsgeschichte Israels, VT 25 (1975), σ. 470-485. — J. van Seters, Abraham in History and Tradition, Yale 1975. — M. Weinfeld, Berit - covenant vs. obligation, Bibl 56 (1975), σ. 120-128. — O. Eissfeldt, Einleitung in das Alte Testament, 1976⁴, σ. 291-310. — H. Klein, Verbot des Menschendiebstahls im Dekalog?, VT 26 (1976), σ. 161-169. — J. C. de Moor, Rapi'uma - Rephaim, ZAW 88 (1976), σ. 323-345. — A. Strobel, Der spätbronzezeitliche Seevölkersturm, (BZAW 145) 1976. — J. Weingreen, From Bible to Mishna, Manchester 1976. — C. Westermann, Die Verheissungen an die Väter, (FRLANT 116) 1976. — E. Würthwein, Die Josianische Reform

und das Deuteronomium, ZThK 73 (1976), σ. 395-423. — W. Dietrich, Josia und das Gesetzbuch (2 Reg. XXII), VT 27 (1977), σ. 13-35. — H. Hollenstein, Literarkritische Erwägungen zum Bericht über die Reformmassnahmen Josias in 2 Kön. XXIII 4 ff., VT 27 (1977), σ. 321-336. — A. Phillips, Another Look at Murder, JJSt 28 (1977), σ. 105-126. — O. Kaiser, Einleitung in das Alte Testament, 1978⁴, σ. 113-127. — R. Smend, Die Entstehung des Alten Testaments, 1978, σ. 69-81. — J. Scharbert, Sachbuch zum Alten Testament, 1981, σ. 26 ἐξ., 378 ἐξ.

α'. Ὀνομασία

Τὸ βιβλίον τοῦτο καλεῖται ἐν μὲν τῇ ἐβραϊκῇ βίβλῳ Ἑλλε χα-δ ε-β α ρ ι μ (=οὔτοι οἱ λόγοι) ἐκ τῆς ἀρκτικῆς του φράσεως, ἐν δὲ τῇ μεταφράσει τῶν Ο' Δευτερονόμιον κατὰ παρανόησιν τῆς ἐν Δευτ. 17,18 φράσεως «τὸ ἀντίγραφον τοῦ νόμου τούτου», ἥτις παρ' Ο' ἀποδίδεται «τὸ δευτερονόμιον (τ.ἐ. ἡ δευτέρωσις τοῦ νόμου) τοῦτο». Ἐκ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' κατὰγεται, ἡ ἐν τῇ Βουλγάτῃ, καὶ μέσῳ ταύτης ἐν ταῖς νεωτέραις μεταφράσεσιν, ὀνομασία *Deuteronomium*. Εἶναι δὲ τὸ Δευτερονόμιον κατὰ σειρὰν τὸ πέμπτον βιβλίον τῆς Π. Διαθήκης καὶ ἐν ταύτῃ τὸ πέμπτον τμήμα τοῦ πενταμεροῦς βιβλίου τοῦ Νόμου, οὗτινος ὁ συνήθης τίτλος εἶναι Πεντάτευχος.

β'. Περιεχόμενον

Τὸ ἐκ 34 κεφαλαίων συγκείμενον Δευτερονόμιον ἐμφανίζεται ὡς μακρὸς τριπλοῦς λόγος τοῦ Μωϋσέως, ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ ἔτει τῆς ἀνατολικῆς τοῦ Ἰορδάνου ληξιάσης διὰ τῆς ἐρήμου πορείας καὶ διαλαβάνων ἐπὶ τῇ ὁσονούπῳ ὑπὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀναληφθησομένη κατακτήσει τῆς δυτικῆς τοῦ Ἰορδάνου χώρας ἀνακεφαλαίωσιν τῶν μεταξὺ τῆς ἐκ τοῦ Χωρὴβ (δευτερονομιακῆς καὶ δευτερονομιστικῆς ὀνομασίας τοῦ Σινᾶ) ἀναχωρήσεως καὶ τῆς εἰς Μωᾶβ ἀφίξεως γεγονότων. Δύναται δὲ τὸ Δευτερονόμιον, ὅφ' ἦν μορφήν διεσώθη ἐν τῷ κανόνι, νὰ διαιρεθῇ εἰς τέσσαρα μέρη ὧν τὰ μὲν α', β' καὶ γ' ἀντιστοιχοῦν εἰς τρεῖς μερικωτέρους λόγους τοῦ Μωϋσέως, τὸ δὲ δ' ἐπέχει θέσιν παραρτήματος. Κύριον μέρος εἶναι τὸ β' (4,44—28,68), ὅπερ περιλαμβάνει νομικὸν κώδικα (12,1—26,15) καὶ πλαισιοῦται διὰ τινος παλαιότερας εἰσαγωγῆς (4,44—11,32) καὶ τινος παλαιότερας κατακλειδῆς (26,16—28,68). Τὰ μέρη α' καὶ γ' εἶναι μεταγενεστέρα τις πλαισίωσις τοῦ β' μέρους. Οὕτω τούτου προτάσσεται τὸ α' μέρος (1,1—4,43), ὅπερ περιέχει τὸν εἰς ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν καὶ ἔνθερον παραίνεσιν ἀφορῶντα α' λόγον τοῦ Μωϋσέως, καὶ ἐπιτάσσεται τὸ γ' (28,69—30,20), ὅπερ περιέχει τὸν ὡσαύτως εἰς ἱστορικὴν ἀναδρομὴν καὶ ἔλλογον παραίνεσιν ἀφορῶντα γ' λόγον τοῦ Μωϋ-

σέως. Ἐν δὲ τῷ δ' μέρει, τ.ξ. ἐν τῷ περὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Μωϋσέως παραρτήματι (31,1—34,12), περιέχονται σχετικαὶ πρὸς ταύτας ἀφηγήσεις, εἰς ἃς ἔχουν παρεμβληθῇ ὑπὸ ποιητικὴν μορφήν τὸ κύκνειον ἄσμα τοῦ Μωϋσέως (κεφ. 32) καὶ αἱ πρὸς τὰς φυλὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἀποχαιρετιστήριον εὐλογίαι τοῦ Μωϋσέως (κεφ. 33). Λεπτομερέστερον, ἐν τῷ ὑπὸ ἐξέτασιν βιβλίῳ περιέχονται τὰ κάτωθι.

α'. Προλεγόμενα· πρῶτος λόγος τοῦ Μωϋσέως πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας (1,1—4,43).

1. Προοίμιον (1,1—5).¹

2. Εἰσαγωγή· ἱστορικὴ ἐπισκόπησις μετὰ παραινέσεως (1,6—4,43).

1) Ὅρισμός τῶν ἀρχηγῶν τῶν φυλῶν καὶ ἔργον τῶν κριτῶν, 1,6-18.²

2) Ἀποστολὴ κατασκόπων καὶ ἐξέγερσις τοῦ λαοῦ, 1,19-46.

3) Πορεία διὰ τῆς ἐρήμου καὶ συρράξεις μετὰ τῶν περιοίκων λαῶν, 2,1—3,11.³

4) Κατάκτησις τῆς ἀνατολικῆς τοῦ Ἰορδάνου χώρας, 3,12-29.⁴

5) Τήρησις τοῦ νόμου, 4,1-40.

6) Ἀσυλοὶ πόλεις ἀνατολικῆς τοῦ Ἰορδάνου, 4,41-43.

β'. Κύριον μέρος· δεύτερος λόγος τοῦ Μωϋσέως πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας (4,44—28,68).

1. Προοίμιον (4,44—49).

2. Εἰσαγωγή· προτροπὴ εἰς διαφύλαξιν τῆς διαθηκῆς πίστεως (5,1—11,32).

1) Δεκάλογος, 5,1—6,3.⁵

1. H. Cazelles, Tophel (Deut. 1,1), VT 9 (1959), σ. 412-415. — P. Grelot, La racine *hwn* en Dt I, 41, VT 12 (1962), σ. 198-201.

2. H. Caselles Institutions et terminologie en Deutéronome 1,6-17, VT Suppl 15 (1966), σ. 97-112.

3. J. van Seters, The Conquest of Sihon's Kingdom: a literary examination, JBL 91 (1972), σ. 182-197.

4. N. Lohfink, Wie stellt sich das Problem Individuum-Gemeinschaft in Deuteronomium 1,6—3,29?, Schol 35 (1960), σ. 403-407. — Τοῦ αὐτοῦ, Darstellungskunst und Theologie in Dtn 1,6—3,29, Bibl 41 (1960), σ. 105-134.

5. A. Alt, Das Verbot des Diebstahls im Dekalog, ἐν Kl. Schr. zur Geschichte des Volkes Israel I, München 1953, σ. 333-340. — N. Lohfink, Zur Dekalogfassung von Dt 5, BZ 9 (1965), σ. 17-32.

- 2) Λατρευτέος ὑπὸ τοῦ Ἰσραὴλ μόνον ὁ Γραχβέ, 6,4-25.⁶
- 3) Ἐξολόθρευσις τῶν ἐθνῶν καὶ τῆς λατρείας αὐτῶν, 7,1-26.
- 4) Ἐνθυμητέος ὁ Γραχβέ ἐν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας, 8,1-20.
- 5) Ἀθέτησις τῆς διαθήκης καὶ ἀνανέωσις αὐτῆς, 9,1-10,11.
- 6) Εὐλογία ἐπὶ τῇ τηρήσει τοῦ νόμου καὶ κατάρρα ἐπὶ τῇ ἀθετήσει αὐτοῦ, 10,12-11,32.
3. Ὁ νόμος τῆς διαθήκης (12,1-26,15).
 - α) Ἐνότης καὶ καθαρότης τῆς ἰσραηλιτικῆς λατρείας (12,1-14,21).
 - 1) Συγκέντρωσις τῆς λατρείας, 12,1-28.⁷
 - 2) Διατάξεις κατὰ τῆς ἀποστασίας, 12,29-13,18.
 - 3) Ὁ Ἰσραὴλ, ἅγιος ὢν τῷ Θεῷ, πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ πᾶν ἀκάθαρτον,⁸ 14,1-21.⁹
 - β) Περιδικαὶ ὑποχρεώσεις (14,22-16,17).
 - 1) Διατάξεις περὶ δεκάτης, 14,22-29.¹⁰
 - 2) Διατάξεις περὶ τοῦ ἔτους ἀφέσεως, 15,1-11.
 - 3) Ἀπελευθέρωσις δούλων, 15,12-18.
 - 4) Διατάξεις περὶ πρωτοτόκων, 15,19-23.
 - 5) Ἑορτολόγιον, 16,1-17.¹¹
 - γ) Ἀξιωματοῦχοι ἐν τῇ θεοκρατικῇ πολιτείᾳ (16,18-18,22).
 - 1) Κριταὶ καὶ λατρευτικὴ καθαρότης, 16,18-17,7.
 - 2) Ἀνώτατον δικαστήριον, 17,8-13.
 - 3) Βασιλεὺς, 17,14-20.
 - 4) Ἱερεῖς, 18,1-8.¹²

6. S. D. McBride, The Yoke of the Kingdom. An Exposition of Dt. 6: 4-5, Interpr. 27 (1973), σ. 273-306.

7. D. Winton Thomas, Some Observations on the Hebrew word *ra'an*, VTSuppl 16 (1967), σ. 387-397 (βλ. Δευτ. 12,2).

8. R. de Vaux, The Sacrifice of Pigs in Palestine and in the Ancient East, ἐν The Bible and the Ancient Near East, London 1972, σ. 252-269. — F. J. Stendebach, Das Schweinopfer im alten Orient, BZ 18 (1974), σ. 263-271 (βλ. Δευτ. 14,8).

9. D. Daube, A Note on a Jewish Dietary Law, JTS 37 (1936), σ. 289-291. — W. L. Moran, The Literary Connections between Lv 11,13-19 and Dt 14,12-18, CBQ 28 (1966), σ. 271-277.

10. H. Cazelles, La dîme israelite et les textes de Ras Shamra, VT 1 (1951), σ. 131-134.

11. J. Halbe, Passa-Massot im denteronomischen Festkalender, ZAW 87 (1975), σ. 147-168. — Τοῦ αὐτοῦ, Erwägungen zu Ursprung und Wesen des Massotfestes, ZAW 87 (1975), σ. 324-346.

12. J. Hoftijzer, Das sogenannte Feueropfer, VTSuppl 16 (1967), σ. 114-134 (βλ. Δευτ. 18,1).

- 5) Προφῆται, 18,9-22.
- δ) Διατάξεις περὶ φόνου καὶ πολέμου (19,1—21,9).
- 1) Ἀσυλοὶ πόλεις, 19,1-13.¹³
 - 2) Μετακίνησις ὁροσῆμου καὶ μάρτυρες, 19,14-21.
 - 3) Προετοιμασία δι' ἱερὸν πόλεμον, 20,1-9.
 - 4) Διεξαγωγή πολέμου, 20,10-20.
 - 5) Ἀνεξιχνίαστος φόνος, 21,1-9.¹⁴
- ε) Διατάξεις οἰκογενειακοῦ δικαίου (21,10—22,30).
- 1) Διατάξεις περὶ γάμου μετ' αἰχμαλώτου γυναικός, πρωτοκίων, ἀπειθοῦς υἱοῦ καὶ ταφῆς κρεμασθέντος εἰς ξύλον κακοποιοῦ, 21,10-23.
 - 2) Διατάξεις περὶ ἀλληλεγγύης, ἀνταλλαγῆς ἐνδυμάτων,¹⁵ προστασίας τῆς μητρὸς νεοσσῶν, περιφράγματος τοῦ δώματος, συμμείξεων¹⁶ καὶ κροσσῶν (Ο' στρεπτῶν), 22,1-12.¹⁷
 - 3) Ἀπόδειξις παρθενίας,¹⁸ μοιχείας, ἀθέτησις γάμου, συν-εὔρεσις μετὰ μητρὸς, 22,13-30.¹⁹
- στ) Διατάξεις περὶ καθαρότητος καὶ φιλάνθρωπίας (23,1—25,19).
- 1) Ἀτομα ἀποκλειόμενα τῆς θρησκευτικῆς κοινότητος, 23,1-8.
 - 2) Καθαρότης τοῦ στρατοπέδου, 23,9-14.
 - 3) Διατάξεις περὶ δραπετοῦ δούλου καὶ λατρευτικῆς πορνείας, 23,15-18.
 - 4) Διατάξεις περὶ τόκου, εὐχῆς (ἱερᾶς ὑποσχέσεως) καὶ ξένης περιουσίας, 23,19-25.

13. M. Greenberg, The Biblical Conception of Asylum, JBL 78 (1959), σ. 125-132.

14. H. J. Elhorst, Eine verkannte Zaubehandlung (Deut. 21,1-9), ZAW 39 (1921), σ. 58-67. — C. H. Gordon, An Akkadian Parallel to Deuteronomy 21, 1 ff., RA 33 (1936), σ. 1-6. — Z. Zevit, The 'egla Ritual of Deuteronomy 21, 1-9, JBL 95 (1976), σ. 377-390.

15. W. H. P. H. Römer, Randbemerkungen zur Travestie von Deut. 22,5, ἐν Travels in the World of the Old Testament: Studies presented to M. A. Beek, ed. by M. S. H. G. Heerma van Voss κ. ἄ., Assen 1974, σ. 217-222.

16. I. Goldziher, Zu Sa'atnêz, ZAW 20 (1900), σ. 36-37.

17. S. Bertman, Tasseled Garments in the Ancient East Mediterranean, BA 24 (1961), σ. 119-128 (ἐν σχέσει πρὸς Ἀριθμ. 15,37-41 καὶ Δευτ. 22,12). — G. H. Davies, λ. Phylacteries, ἐν IDB τ. 3 (1962), σ. 808-809.

18. A. Phillips, NEBALAH — a Term for serious disorderly und unruly conduct, VT 25 (1975), σ. 237-242 (βλ. Δευτ. 22,21).

19. D. H. Weiss, A Note on 'šr l' r'sh, JBL 81 (1962), σ. 67-69 (βλ. Δευτ. 22,28).

- 5) Διατάξεις περὶ διαζυγίου, 24,1-4.²⁰
 6) Εὐεργετικαὶ διατάξεις ὑπὲρ νεονύμφου, ὀφειλέτου,²¹
 δούλου, πτωχοῦ, ἐνόχου καὶ ζώου, 24,5—25,4.²²
 7) Ἀνδραδελφικὸς γάμος· ἐπιβίωσις τῆς οἰκογενείας, 25,
 5-12.²³
 8) Διατάξεις περὶ ἐμπορίου καὶ ἀμαληκιδῶν, 25,13-19.
 ζ) Δύο τελετουργικαὶ ὁμολογίαι (26,1-15).²⁴
 1) Τελετουργία ἐπὶ τῇ προσφορᾷ ἀπαρχῶν τῶν καρπῶν
 τῆς γῆς, 26,1-11.²⁵
 2) Τελετουργία ἐπὶ τῇ προσφορᾷ τῆς κατὰ πᾶν τρίτον ἔτος
 δεκάτης, 26,12-15.²⁶
 4. Κατακλείς· ἐπισφράγισις τῆς διαθήκης (26,16—28,68).
 1) Διατύπωσις τῆς διαθήκης, 26,16-19.²⁷
 2) Καταγραφή τοῦ νόμου, 27,1-8.
 3) Ὁ Ἰσραὴλ λαὸς τοῦ Γαχβέ, 27,9-10.
 4) Εὐλογία ἐπὶ τοῦ ὄρου Γαριζὶν καὶ ἀρὰ ἐπὶ τοῦ ὄρου
 Ἑβράλ, 27,11-13.
 5) Δώδεκα ἀραὶ κατὰ δώδεκα ἁμαρτημάτων, 27,14-26.²⁸
 6) Ἐξαγγελία εὐλογιῶν καὶ ἀρῶν, 28,1-68.²⁹

20. T. R. H o b b s, Jeremiah 3,1-5 and Deuteronomy 24,1-4, ZAW 86 (1974), σ. 23-29.

21. E. W. N i c h o l s o n, The Interpretation of Exodus XXIV 9-11, VT 24 (1974), σ. 77-97.

22. G. L i s o w s k y, Dtn 25,4, ἐν Das ferne und nahe Wort: L. R o s t - Festschrift, hrsg. von F. M a a s s, BZAW 105 (1967), σ. 144-152.

23. C. H. G o r d o n, An Akkadian Parallel to Deuteronomy 25,11-12, JPOS 15 (1935), σ. 29-34.

24. O. E i s s f e l d t, Erstlinge und Zehnten im Alten Testament, (BWANT 22) 1917.

25. M. A. B e e k, Das Problem des aramäischen Stammvater 5 (Deut. XXVI 5), OTS 8 (1950), σ. 193-212.

26. H. C a z e l l e s, Sur un rituel du Deutéronome (Deut. XXVI 14) RB 55 (1948), σ. 54-71.

27. N. L o h f i n k, Dt 26,17-19 und die «Bundesformel», ZKTh 91 (1969), σ. 517-553.

28. P. B u i s, Deutéronome XXVII 15-26: malédictions ou exigences de l'alliance, VT 17 (1967), σ. 478-479. — G. W a l l i s, Der Vollbürgereid in Deuteronomium 27,15-26, HUCA 45 (1974), σ. 47-63.

29. A. A. M a c i n t o s h, A Consideration of Hebrew g'r, VT 19 (1969), σ. 471-479 (βλ. Δευτ. 28,20).

μόνον φράσεις τινὲς τοῦ δεκαλόγου (Ἐξ. 20,1-17), ἔχουσαι συμπληρωματικὸν ἢ ἀναθεωρητικὸν χαρακτῆρα, καὶ αἱ περὶ πάσχα, ἄζύμων καὶ πρωτοτόκων διατάξεις (Ἐξ. 12,24-27a. 13,3-16). Εἰς αὐτὴν ἀνήκει κυρίως τὸ μέγιστον μέρος τοῦ Δευτερονομίου, ἦτοι τὰ κεφ. 1—30 καὶ τινες στίχοι τῶν κεφ. 31—32. Ἐν τοῖς κεφ. 31—34 ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διευρύνεται ἀρχικὸν τι στοιχεῖον ἢ συνεχίζονται αἱ πηγαὶ (J,E,P) τῶν προηγουμένων βιβλίων τῆς Πεντατεύχου. Ἐντεῦθεν γίνεται φανερόν ὅτι τὸ εἰς τὴν δευτερονομιακὴν πηγὴν ἀνήκον μέρος τοῦ Δευτερονομίου ἀρχικῶς μὲν ἦτο αὐτοτελές, ἀλλ' ἔπειτα διὰ παραρτήματος συγκροτηθέντος κυρίως ἐξ ἄλλων πηγῶν (31,14-17,23. 33—34) ἐνετάχθη εἰς τὴν ἡδὴ ὑπάρχουσαν παράδοσιν τῆς Πεντατεύχου. Εὐρεῖαν ὁμως ἀπῆχυσιν εὐρίσκει ἐπ' ἐσχάτων ἢ ἀντίληψις ὅτι τὸ Δευτερονόμιον πρὸ τῆς εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Πεντατεύχου ἐντάξεώς του εἶχε παραληφθῆ ὑπὸ τοῦ δευτερονομιστοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ οὕτω πως καλουμένου δευτερονομιστικοῦ ιστορικοῦ ἔργου. Ἀπηλλαγμένον δὲ τῶν προσθηκῶν του τὸ Δευτερονόμιον ἐμφανίζεται ὡς διαθήκη καὶ ἀποχαιρετιστήριος λόγος τοῦ ἐν Μωάβ ἐπιθανάτου Μωϋσέως. Ἡ διαθήκη αὕτη, παραβαλλομένη πρὸς τὴν ἐν Σινᾷ συναφθεῖσαν καὶ ἔπειτα ἐν τῇ ἐρήμῳ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀθετηθεῖσαν, παρίσταται ὡς ἔχουσα ἀνανεωτικὸν χαρακτῆρα (πρβ. 28,69· «Οὗτοι οἱ λόγοι τῆς διαθήκης, οὓς ἐνετείλατο Κύριος Μωϋσῇ στῆσαι τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ ἐν γῇ Μωάβ, πλὴν τῆς διαθήκης, ἧς διέθετο αὐτοῖς ἐν Χωρήβ»).

Κατὰ ταῦτα δύναται τις κατ' ἀρχὴν νὰ δεχθῇ οὐ μόνον τὴν πρὸς τὴν Πεντάτευχον συνάφειαν τοῦ Δευτερονομίου ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπὸ τῶν λοιπῶν βιβλίων ἐκείνης ἰδιάζουσας διάκρισιν τούτου. Αἱ πρὸς τὴν Πεντάτευχον σχέσεις τοῦ Δευτερονομίου εἶναι ἔνθεν μὲν ἐξωτερικαί, καθόσον ἡ εἰς αὐτὴν ἐνταξίς του ὑποδηλοῦται διὰ τῶν ἐν τοῖς τελευταίοις του κεφαλαίοις ἄλλων πηγῶν, ἔνθεν δὲ ἐσωτερικαί, καθόσον ἡ ἐξ ἐπόψεως περιεχομένου πρὸς αὐτὴν σύνδεσις του καταφαίνεται ἐκ τῆς ιστορικῆς πλαισιώσεώς του. Ἡ δ' ἀπὸ τῶν πηγῶν τῶν λοιπῶν βιβλίων τῆς Πεντατεύχου διάκρισις τῆς ἐξ ἰδίας πηγῆς ἀποτελεσθείσης αὐτοτελοῦς τὸ πρῶτον δευτερονομιακῆς συγγραφῆς γίνεται φανερά ἐκ τῆς οἰκονομίας (1,1—4,43: προλεγόμενα, 4,44—28,68: κύριον μέρος, 28,69—30,20: ἐπιλεγόμενα) καὶ τοῦ ὅφους αὐτοῦ. Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ δευτερονομιακοῦ ὅφους εἶναι ἡ εὐροια καὶ πλάτυνσις παραινετικοῦ καὶ ζηλωτικοῦ λόγου καὶ ἡ συχνὴ χρῆσις ἰδιάζουσῶν φράσεων, οἷαι λ.χ. «τὸν λόγον (ἢ τὴν ἐντολὴν) τὸν ὅποιον (ἢ τὴν ὁποίαν) προστάσσω» (4,2. 12,28. 15,5 κ.ά.), «ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου» (4,29. 6,5. 10,12 κ.ά.), «ὁ τόπος, ὃν θὰ ἐκλέξῃ Γραχβὲ ὁ Θεός σου (ἢ ὁ Θεὸς ὑμῶν) διὰ νὰ κατοικήσῃ τὸ ὄνομά Του ἐκεῖ» (12,11. 14,23. 16,2 κ.ά.). Τὸ δευτερονομιακὸν ὅφος ἔχει ἔπειτα ἐπιδράσει ἐπὶ τοῦ οὕτω πως καλουμένου δευτερονομιστοῦ, τ.ἔ. τοῦ ἐν τοῖς χρόνοις τῆς αἰχμαλωσίας ἐκδότου (ἢ τῶν ἐκδοτῶν) τοῦ Δευτερονομίου καὶ ἐν ταύτῳ συντάκτου (ἢ συντακτῶν) τῶν

πλαισιούντων αὐτὸ δύο λόγων, ἔτι δὲ καὶ διασκευαστοῦ (ἢ διασκευαστῶν) τῶν ἱστορικῶν βιβλίων Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, Κριτῶν, Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων (τ.ξ. ἐκδότου ἢ ἐκδοτῶν τοῦ λεγομένου δευτερονομιστικοῦ ἱστορικοῦ ἔργου) καὶ τινων πεζῶν τμημάτων τῶν βιβλίων Ἰερεμίου καὶ Ἰεζεκιήλ.³² Ἐντεῦθεν κατανοεῖται ἡ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς παραδόσεως τῆς Π. Διαθήκης περίβλεπτος θέσις τοῦ Δευτερονομίου, δι' ἣν τοῦτο ἔχει εὐστόχως ὑπὸ τοῦ von Rad χαρακτηρισθῇ ὡς «ἀπὸ πάσης ἐπόψεως τὸ μέσον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης».³³

Ἡ ὡς ἄνω διττὴ ὄψις τῆς πρὸς τὴν Πεντάτευχον συσχετίσεως τοῦ Δευτερονομίου δὲν δύναται νὰ κατανοηθῇ ἄλλως, εἰ μὴ δι' ἐξηγήσεως τῆς γενέσεως αὐτοῦ. Πᾶσα δ' ἀξιόλογος προσπάθεια τοιαύτης ἐξηγήσεως στρέφεται κατ' ἀρχὴν εἰς ἐξέτασιν τῶν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς ἰωσιείου μεταρρυθμίσεως διαπιστουμένων σχέσεων. Ἡ μεταρρυθμισις αὕτη, πιθανῶς ἀρξαμένη βραχὺ τι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου σπουδαίου ἀσσυρίου βασιλέως Ἀσσουρβανιπάλ (668-629, θαν. 627 π.Χ.) καὶ λήξασα περὶ τὸ 622 π.Χ., περιγράφεται ἐν Β' Βασ. 22—23. Ἐντεῦθεν μανθάνομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἰωσίας, ἐν τῷ 18ῳ ἔτει τῆς βασιλείας του (622 π.Χ.), ἀπέστειλε πρὸς τὸν ἀρχιερεᾶ Χελκίαν τὸν διὰ ζητήματα τῆς ἐπισκευῆς τοῦ ναοῦ γραμματέα Σαφάν. Ἀφικθέντος αὐτόθι τοῦ Σαφάν, παρέδωκεν εἰς αὐτὸν ὁ Χελκίας «τὸ βιβλίον τοῦ νόμου» (σέφερ χα-τωρά), ὅπερ ἀνεῦρεν ἐν τῷ ναῷ. Ὁ Σαφάν ἀνέγνω αὐτὸ παρευθὺς καὶ ἔπειτα ἀνέγνω αὐτὸ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, ὅστις διασχίσας τὰ ἱμάτιά του ἕνεκα τῆς ὁργῆς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῇ εἰς τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου ἀνυπακοῇ τῶν πατέρων ἐφρόντισε νὰ ἐπερωτηθῇ περὶ τοῦ πράγματος ὁ Γλαχβὲ διὰ τῆς προφητίδος Χουλδά. Συμφώνως πρὸς τὸ διὰ ταύτης γνωσθὲν θεῖον θέλημα ὁ Ἰωσίας ἐπεδόθη εἰς συμμόρφωσιν πρὸς αὐτὸ ἔνθεν μὲν δι' ἀναγνώσεως τοῦ ἀνευρεθέντος «βιβλίου τῆς διαθήκης» (σέφερ χα-βερίθ) εἰς ἐπήκοον παντὸς τοῦ λαοῦ, ἔνθεν δὲ διὰ διαθηκῆς ὑποχρέωσεως εἰς ἐκτέλεσιν τῶν θείων ἐντολῶν καὶ λήψεως καταλλήλων μέτρων πρὸς κάθαρσιν τοῦ ναοῦ ἀπὸ πάσης ξένης λατρείας, κατάργησιν τῆς ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀσκουμένης λατρείας καὶ συγκέντρωσιν αὐτῆς εἰς τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ναόν.

Ἐναντι τῆς εἰδήσεως ταύτης ἡ εἰς τὴν Π. Διαθήκην συμπερίληψις τοσοῦτον σπουδαίου ἔργου, οἷον τὸ βιβλίον τοῦ νόμου, εἶναι εὐλογοφανές. Οὕτω ἤδη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ὁ Ἰερώνυμος (Comment. in Ezechielem 1,1, MPL 25), ὁ μ. Ἀ θ α ν ἄ σ ι ο ς (Ἐπιστ. πρὸς Μαρκελλίνον, MPG 27, σ. 44), ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος (Ὁμιλ. εἰς Ματθ. 9, MPG 57, σ. 181) καὶ ὁ Προκόπιος Γαζαῖος (Σχόλ. εἰς 22,8, MPG 87,1, σ. 1200) θεωροῦν

32. Bl. L. Rost, λ. Deuteronomist, ἐν BHH I (1962), σ. 337.

33. Πρβ. S. Herrmann, Die konstruktive Restauration: Das Deuteronomium als Mitte biblischer Theologie, ἐν Probleme biblischer Theologie (G. von Rad-Festschrift, hrsg. von H. W. Wolff), München 1971, σ. 155-170.

αὐτονόητον τὴν ταύτισιν τοῦ βιβλίου τοῦ νόμου πρὸς τὸ Δευτερονόμιον. Τοιαύτη ταύτις ἀναφαίνεται ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τὸ πρῶτον παρὰ τῷ Th. Hobbes (Leviathan, 1651, κεφ. 33) καὶ τῷ G. E. Lessing (Hilkias, μεταξὺ 1771 καὶ 1774) καὶ ἔπειτα παρὰ τῷ de Wette, ὅς οὐ καὶ εἰσῆχθη εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Π. Διαθήκης. Κατὰ τὸν de Wette³⁴ τὸ Δευτερονόμιον, διάφορον ὡς εἶναι ἀπὸ τῶν προηγουμένων βιβλίων τῆς Πεντατεύχου, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔργον γραφὴν βραχὺ τι πρὸ τῆς ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἰωσίου ἀνευρέσεώς του. Ὑστερον ἡ γνώμη αὕτη, ὑποστηριχθεῖσα προπαντὸς ὑπὸ τοῦ Riehm,³⁵ ὅστις διέκρινε τὸ Δευτερονόμιον ὡς τετάρτην αὐτοτελεῖ πηγὴν τῆς Πεντατεύχου καὶ τροποποιηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Graf μόνον κατὰ τὸ ὅτι ἡ πηγὴ P δὲν εἶναι προγενεστέρη τῆς D ἀλλὰ μεταγενεστέρη ταύτης, ἦν καὶ προϋποθέτει, ἔτυχεν εὐρείας ἀναγνωρίσεως. Ἐξ ἄλλου ταύτις τις τοῦ βιβλίου τοῦ νόμου πρὸς ἄλλην γνωστὴν ἐκ τῆς Π. Διαθήκης νομικὴν συγγραφὴν, καὶ δὴ τὴν ὅλην Πεντάτευχον ἢ τὸν δεκάλογον, ἢ τὸ βιβλίον τῆς διαθήκης ἢ τὸν νόμον τῆς ἀγιοσύνης, ἀπεκλείετο ὡς ἀβάσιμος· ἡ Πεντάτευχος εἶναι λίαν ἐκτενὴς καὶ δὲν ἔχει σύνολος συγκροτηθῇ πρὸ τοῦ δευτερονομιστικοῦ ἱστορικοῦ ἔργου, ὁ δεκάλογος καὶ τὸ βιβλίον τῆς διαθήκης δὲν ἀνταποκρίνονται κατὰ περιεχόμενον εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ βιβλίου τοῦ νόμου καὶ ὁ νόμος τῆς ἀγιοσύνης ἀνῆκει εἰς διάφορον παραδοσιακὴν περιοχὴν.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Kleinert³⁶ διαπιστωθεῖσαν διάκρισιν μεταξὺ τῆς πλαισιακῆς ἀφηγήσεως (κεφ. 1—11) καὶ τοῦ νομικοῦ πυρῆνος (κεφ. 12—26) τοῦ Δευτερονομίου ὁ Wellhausen περιώρισε τὸν ἰωσείων νόμον εἰς τὸν πυρῆνα τοῦ Δευτερονομίου (Urdeuteronomium: κεφ. 12—26). Οὕτω ἀπὸ τοῦ Wellhausen καὶ ἐντεῦθεν αἱ ἀπὸ τῆς ὥς ἄνω γνώμης τοῦ de Wette ἀφορμώμεναι ἐρευνητικαὶ προσπάθειαι στρέφονται εἰς ταύτισιν τοῦ βιβλίου τοῦ νόμου πρὸς ἀρχικὸν τινα πυρῆνα τοῦ Δευτερονομίου. Εἰρήσθω δ' ἐν προκειμένῳ ὅτι ἡ ἐν Β' Βασ. 22-23 εἰδησις³⁷ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως Χελκίου ἀνευρέσεως ἐν τῷ ναῷ βιβλίου τοῦ νόμου, ὅπερ ταυτίζεται ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν ἐρευνητῶν πρὸς ἀρχικὴν τινα μορφήν τοῦ Δευτερονομίου, εἶναι ἀπρόσφορος εἰς τὴν θεώρησιν αὐτοῦ ὡς πλάσματος ἱερατικῆς ἀπάτης (Cornill, Εἰσαγ. 1891, 1913³, Schmidt³⁸ κ.ἀ.) ἢ εἰς τὴν κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν «ἀνεύρεσιν» ἀρ-

34. W. M. L. de Wette, Dissertatio critico-exegetica, qua Deuteronomium a prioribus Pentateuchi libris diversum, alius cuiusdam recentioris auctoris opus esse monstratur, 1805.

35. E. K. A. Riehm, Die Gesetzgebung im Lande Moab, Gotha 1854.

36. P. Kleinert, Untersuchungen zur alt. Rechts- und Literaturgeschichte I. Das Deuteronomium und der Deuteronomiker, Bielefeld 1872.

37. M. Rose, Bemerkungen zum historischen Fundament des Josia-Bildes in II Reg 22f., ZAW 89 (1977), σ. 50-63.

38. H. Schmidt, Das deuteronomische Problem, ThBl 6 (1927), σ. 39-48.

τισυστάτων ἱερῶν αἰγυπτιακῶν κειμένων κατανόησιν τῆς «ἀνευρέσεως» αὐτοῦ ὡς ἀναγνωρίσεως τοῦ θείου του κύρους διὰ θρυλικῶν δεδομένων προελεύσεώς του (Herrmann).³⁹

Ὁ κατ' ἑκτασιν καθορισμὸς τοῦ πυρῆνος καὶ ἡ διὰ φιλολογικῆς κριτικῆς ἐξήγησις τῆς περαιτέρω διαμορφώσεως τοῦ Δευτερονομίου παραλλάσσουν παρὰ διαφόροις ἐρευνηταῖς. Οὕτω κατὰ τὸν Steuernagel⁴⁰ τὸ ἀρχικὸν Δευτερονόμιον εὐρίσκεται ἐν τινι πρωταρχικῷ στρώματι κατὰ β' ἐνικὸν πρόσωπον. Διακρίνει δ' ὁ ἐρευνητὴς οὗτος ἐν κεφ. 1-11 τρία στρώματα, τ.ἐ. δύο ἐν οἷς γίνεται χρῆσις τοῦ β' πληθυντικοῦ καὶ ἐν ἑνὶ γίνεται χρῆσις τοῦ β' ἐνικοῦ προσώπου καὶ περιέχεται σχετικῶς ἐκτενὴς ἐπίλογος, ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀνάλυσις ἀβεβαία οὕσα δὲν εὐρίσκει ἀπῆχῃσιν. Κατὰ τὸν Bertholet εἰς τὸ Δευτερονόμιον ἀνήκει πᾶν ὅ,τι μετὰ κριτικὸν ἔλεγχον ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἰωσίου. Κατὰ τὸν Puukko⁴¹ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ περιορίζεται κυρίως εἰς τὰς περὶ συγκεντρωτικῆς λατρείας διατάξεις, ὡς αὗται μνημονεύονται ἐν Β' Βασ. 22-23. Εἰρήσθω ὡσαύτως ὅτι, ἐνῶ κατὰ τὸν Wellhausen, τὸν Staerk⁴², τὸν Steuernagel κ.ἄ. τὸ Δευτερονόμιον διεμορφώθη δι' ὑποτιθεμένης συνθέσεως δύο ἢ πλείονων ἐκδόσεων τοῦ Ἰωσιείου ἀρχικοῦ Δευτερονομίου, κατὰ τὸν Hempel⁴³, τὸν Hölischer⁴⁴, τὸν Horst⁴⁵ κ.ἄ. ἡ συγκρότησις αὐτοῦ ὀφείλεται εἰς βαθμιαίας συμπληρώσεις τοῦ Ἰωσιείου βιβλίου τοῦ νόμου. Ὁ Nicholson⁴⁶, ὁ Lindblom⁴⁷ καὶ ὁ Weinfeld δέχονται μὲν τὴν πρὸς τὸ

39. Πρβ. J. Herrmann, Ägyptische Analogien zum Funde des Deuteronomiums, ZAW 28 (1908), σ. 291-302. — E. Iversen (Hrg.), Papyrus Carlsberg Nr. VII, 1958.

40. C. Steuernagel, Der Rahmen des Deuteronomiums, Berlin, 1894. — Τοῦ αὐτοῦ, Die Entstehung des deuteronomischen Gesetzes, Berlin 1895 (1901²).

41. A. F. Puukko, Das Deuteronomium. Eine literarkritische Untersuchung, (BWAT 5) 1910.

42. W. Staerk, Das Deuteronomium, Sein Inhalt und seine literarische Form, Leipzig 1894. — Τοῦ αὐτοῦ, Das Problem des Deuteronomiums, (BFChrTh 29,2) Güterslow 1924. — Τοῦ αὐτοῦ, Noch einmal das Problem des Deuteronomiums, ἐν Sellin - Festschrift, 1927, σ. 139-150.

43. J. Hempel, Die Schichten des Deuteronomiums. Ein Beitrag zur israelitischen Literatur- und Rechtsgeschichte, Leipzig 1914.

44. G. Hölischer, Composition und Ursprung des Deuteronomiums, ZAW 40 (1922), σ. 161-255.

45. F. Horst, Das Privileg Jahwes. Rechtsgeschichtliche Untersuchungen zum Deuteronomium, (FRLANT 45), Göttingen 1930 (=Gottes Recht, ThB 12, München 1961, σ. 17 ἐξ.).

46. E. W. Nicholson, Deuteronomy and Tradition, Oxford 1967. Βλ. καὶ N. Lohfink, Review of E. W. Nicholson, Deuteronomy and Tradition, Bibl 49 (1968), σ. 106-110.

47. J. Lindblom, Erwägungen zur Herkunft der Josianischen Tempelurkunde, (StKHVL 1970/71, 3) Lund 1971.

ἐν τῷ ναῷ ἀνευρεθὲν βιβλίον τοῦ νόμου ταύτισιν τοῦ Δευτερονομίου, ἀλλ' ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἔχει διάφορον γνώμην περὶ τῆς προελεύσεως τούτου, ἀποδιδομένης ὑπὸ τοῦ πρώτου εἰς τὸν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἰωσίου κύκλον τῶν γραφέων, ὑπὸ τοῦ δευτέρου εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐκ τοῦ βορείου κράτους καταγομένων προφητῶν καὶ ὑπὸ τοῦ τρίτου⁴⁸ εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐκ τοῦ βορείου κράτους εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐλθόντων λευϊτῶν. Ὁ Eissfeldt ἀποδίδει εἰς τὸ ἀρχικὸν Δευτερονόμιον μόνον τὸ νομικὸν μέρος (Δευτ. 12—26), ἀπηλλαγμένον, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ βιβλίον τῆς διαθήκης ('Εξ. 20,22—23,33) καὶ τὸν περὶ ἀγίωσης νόμον (Λευϊτ. 17—26), οἷασδήποτε πλαισιώσεώς του, παραθεωρῶν ὅμως ὅτι ἡ τοῦ Ἰωσίου κατάπληξις ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ νόμου, ἀνευσχετίσεως τούτου πρὸς τὸν Μωϋσέα καὶ τὴν ἐν κατακλειδί εὐλογίαν καὶ ἄράν, εἶναι ἀνεξήγητος. Ὁ Fohrer, ἀποκρούων ὡς μὴ πειστικὸν τὸν ἐπὶ τῇ βάσει προϋποτιθεμένου κριτηρίου καθορισμὸν τοῦ ἀρχικοῦ Δευτερονομίου καὶ παρατηρῶν ὅτι τὸ νομικὸν μέρος τοῦ βιβλίου δὲν δίδει ἀφορμὴν εἰς ἀποδοχὴν συνθέσεως πλειόνων παραλλήλων μερῶν ἢ παραλλήλων ἐκδόσεων, ὑποστηρίζει τὴν ὑπαρξίν μόνον ἐνὸς νομικοῦ μέρους, συμπληρωθέντος κατὰ καιροὺς δι' ἐπεξεργασίας καὶ προσθηκῶν, καὶ δύο πλαισιακῶν ἔργων, ὧν τὸ νεώτερον προσετέθη εἰς τὸ παλαιότερον καὶ συνηρμόσθη εἰς τοῦτο διὰ μεταθέσεως τῆς περικοπῆς 9,7—10,11, καὶ οὕτω ἐξηγεῖ τὴν μὲν αὔξησιν τοῦ νομικοῦ μέρους διὰ τῆς μεθόδου τῆς συμπληρώσεως, τὴν δὲ αὔξησιν τῆς πλαισιώσεως τούτου διὰ τῆς μεθόδου τῆς προσθέσεως.

Οἰκοθεν νοεῖται ὅτι δὲν ἐλλείπουν καὶ βασικῶς ἀποκλίνουσαι ἀπὸ τῆς εἰρημένης θέσεως τοῦ de Wette ἐκδοχαὶ ἀντιμετωπίσεως τοῦ προβλήματος τῆς τοῦ Δευτερονομίου γενέσεως. Ἡ περὶ καταγωγῆς τούτου ἐκ τοῦ Μωϋσέως (Robinson⁴⁹, Manley⁵⁰, Kline⁵¹) ἢ ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Μωϋσέως (Löhr⁵²) ἐκδοχὴ παραθεωρεῖ τὴν κατὰ τῆς μωσαϊκότητος τῆς ὅλης Πεντατεύχου ἐπικρατοῦσαν ἐπιχειρηματολογίαν, τὴν ἐν σχέσει πρὸς τὸ βιβλίον τῆς διαθήκης ('Εξ. 20,22—23,33) μεταγενεστέραν προέλευσιν τοῦ νόμου τῆς διαθήκης (Δευτ. 12—26) καὶ τὴν οὐχὶ ἐκ τοσοῦτον παλαιᾶς ἐποχῆς ἐξηγουμένην ἰδιότητι τῆς παραινετικῆς κηρύξεως τούτου. Μετ' ἀποδοχὴν σχετικῆς γνώμης τοῦ Kegel⁵³ ὁ Oestreicher⁵⁴, ἀποσυνδέων τὸ Δευτερονόμιον καὶ τὴν ἰωσείων

48. M. Weinfeld, *Deuteronomy and the Deuteronomistic School*, Oxford 1972.

49. D. W. B. Robinson, *Josiah's Reform and the Book of the Law*, 1951.

50. G. T. Manley, *The Book of the Law*, London 1957.

51. M. G. Kline, *Treaty of the Great King. The Covenant Structure of Deuteronomy: Studies and Commentary*, Grand Rapids/Mich. 1963.

52. M. Löhr, *Untersuchungen zum Hexateuchproblem, II: Das Deuteronomium*, (SKGG Gw Kl. 1,6) Berlin 1925.

53. M. Kegel, *Die Kultus-Reformation des Josia*, Leipzig 1919.

54. Th. Oestreicher, *Das deuteronomische Grundgesetz*, (BFChrTh

μεταρρύθμισιν ἐκ τῆς ἰδέας περὶ συγκεντρώσεως τῆς λατρείας ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ οὕτω εὐρίσκων αὐτὸ ἀφορῶν οὐχὶ εἰς τὴν ἐνότητα ἀλλ' εἰς τὴν καθαρότητα τῆς λατρείας, ἀνάγει αὐτὸ ἐπισφαλῶς εἰς τοὺς χρόνους τῆς διὰ τῆς ἐρήμου πορείας τοῦ Ἰσραὴλ. Πειστικότητος ὡσαύτως στερεῖται ἔνθεν μὲν ἡ ὑπὸ τοῦ Welch⁵⁵ ἀναγωγή τοῦ ἀρχικοῦ Δευτερονομίου εἰς τοὺς παλαιότερους χρόνους τῶν βασιλείων ἢ τοὺς χρόνους τῶν κριτῶν, ἔνθεν δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ Brinker⁵⁶ θεωρησις τοῦ Δευτερονομίου ὡς ἔργου συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ Σαμουὴλ καὶ προορισθέντος ὑπὸ τούτου διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἁγιαστηρίου τῆς Συχέμ.

Ἄλλοι καταβιβάζουν τὸ Δευτερονόμιον εἰς αἰχμαλωσιακοὺς χρόνους καὶ οὕτω θεωροῦν αὐτὸ μεταγενέστερον τῆς ἰωσιείου μεταρρυθμίσεως. Ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης συνηγορεῖ προπαντὸς ὁ Hölscher ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κατ' αὐτὸν οὐτοπιστικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Δευτερονομίου καὶ τῆς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἱερεμίου καὶ τοῦ Ἰεζεκιὴλ ἐξακολουθήσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Δευτερονομίου ἀπαγορευομένων κακῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐρευνητὴν τὸ ἀρχικὸν Δευτερονόμιον εὐρίσκεται ἐν τοῖς καθ' ἐνικὸν ἐδαφίοις τοῦ κειμένου 4,44—28,69, ἅτινα ὅμως περιέχουν καὶ κατὰ πληθυντικὸν συμπληρώματα. Ἀποδεχόμενος τὴν γνώμην ταύτην ὁ Noth⁵⁷, διατυπώνει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὰ ἐδάφια 1,1—4,40. 31,1—30. 34,1,4,5-6 προέρχονται ἐκ τοῦ δευτερονομιστοῦ, τ.ἐ. τοῦ συντάκτου τοῦ ἀπὸ 1,1 ἀρχομένου δευτερονομιστικοῦ ἱστορικοῦ ἔργου, καὶ ὅτι τὸ 34,1a, 7-9 ἀνήκει εἰς τὴν P, ἥτις καὶ εἶναι ἡ μόνη ἐν τῷ Δευτερονόμιῳ ἐμφανιζομένη πηγὴ τῆς τετρατεύχου. Ἡ ὑπὸ Minette de Tillesse⁵⁸ ἀπόδοσις τῶν κατὰ β' πληθ. πρόσωπον ἐδαφίων εἰς τὸν δευτερονομιστὴν δὲν εὐσταθεῖ, καθόσον ἡ διττὴ μορφή τοῦ ἀπευθυνομένου λόγου ὑπάρχει ἐν ἅπασι τοῖς ἐδαφίοις. Κατὰ τὸν Mayes τὸ ἀρχικὸν Δευτερονόμιον, συλλογὴ τις νόμων μετὰ παραινετικῆς εἰσαγωγῆς, ἐμφανισθεῖσα μετὰ τῆς ἰωσιείου μεταρρυθμίσεως καὶ τοῦ ἔτους 598 π.Χ., ἔτυχε δύο ἐκτενῶν δευτερονομιστικῶν διασκευῶν, ἥτοι μιᾶς κατὰ τὴν συμπερίληψίν του εἰς τὸ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνταχθὲν δευτερονομιστικὸν ἱστορικὸν ἔργον, δι' ἧς συνεσχέτισθη πρὸς τὴν σιναϊτικὴν διαθήκην καὶ τὸν σιναϊτικὸν δεκάλογον, καὶ ἐτέρας γενομένης μετέπειτα, δι' ἧς ἐχαρακτηρίσθη ὡς διαθήκη ἢ συμφωνία κατ' ἐπίδρασιν τῶν συμβάσεων τῆς ἀρχαίας Ἑγγύς Ἀνατολῆς.

27,4) Gütersloh 1923. — Το ὅ α ὁ τ ο ὅ, Reichstempel und Ortsheiligtümer in Israel, (BFChrTh 33,3) Gütersloh 1930.

55. A. C. Welch, The Code of Deuteronomy. A New Theory of its Origin, London 1924. — Το ὅ α ὁ τ ο ὅ, Deuteronomy, the Framework to the Code, London 1932.

56. R. Brinker, The Influence of Sanctuaries in Early Israel, 1946.

57. M. Noth, Überlieferungsgeschichtliche Studien, Halle 1943 (=Tübingen 1967³).

58. G. Minette de Tillesse, Sections «tu» et sections «vous» dans le Deutéronome, VT 12 (1962), σ. 29-87.

Ἀξιόλογος τυγχάνει καὶ ἡ πέρα τῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης γενομένη μορφολογικὴ ἐξέτασις τοῦ Δευτερονομίου. Τὸ πρόβλημα, ὅπερ ἀπασχολεῖ ταύτην, ἐγείρεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ γένεσις τοῦ ἐν τῷ ἀρχικῷ Δευτερονομίῳ βιβλίου τοῦ νόμου προϋποθέτει περίπλοκον, ὡς προπαντὸς ἐμφαίνουσι αἱ σχέσεις τοῦ πρὸς ἄλλας παραδόσεις, ἐξέλιξιν. Ἦδη ὁ Klostermann⁵⁹, συσχετίσας τὴν γένεσιν τοῦ Δευτερονομίου πρὸς τὴν προέλευσιν παλαιοῦ ἰστανδικοῦ νομικοῦ κώδικος διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι τὸ Δευτερονόμιον ἔχει συγκροτηθῆναι ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς ἐν συνελύσει τοῦ λαοῦ ἀπευθυνθέντων πρὸς τοῦτον λόγων περὶ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Ὁ Hempel βλέπει ἐν τῷ ἰωσιείῳ βιβλίῳ τοῦ νόμου τὸν ἐν τῷ ναβὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ἰσχύσαντα παλαιὸν κώδικα, ὅστις ἐπὶ βασιλείας μὲν τοῦ Ἐζεκίου ἢ τοῦ Μανασσῆ ἔτυχεν ἐπεξεργασίας ἀφορώσης εἰς συγκέντρωσιν τῆς λατρείας καὶ συνεπληρώθη διὰ κοινωνικῶν διατάξεων καὶ ἱστορικῆς εἰσαγωγῆς, μετέπειτα δὲ διηρυνήθη διὰ τινος πηγῆς χαρακτηριζομένης διὰ τοῦ ὅρου τ ω ' ε β α (τ. ἔ. βδελύγματος)⁶⁰. Ὁ Steuernagel διακρίνει ἐν αὐτῷ διατάξεις περὶ συγκεντρωτικῆς λατρείας, διατάξεις τ ω ' ε β α, διατάξεις διαδικαστικὰς, ἀνθρωπιστικὰς κ.ἄ. Ὁ Breit⁶¹ θεωρεῖ τὸ κείμενον 1,1—31,19 ὡς κηρυγματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δεκαλόγου. Κατὰ τὸν Horst προδευτερονομιακὴ βάσις τῶν κεφ. 12—18 εἶναι δεκάλογός τις προνομιακοῦ δικαίου τοῦ Γραχβέ, τρεῖς τυχὼν ἐπεξεργασίας καὶ συμπληρώσεως, τὴν δὲ τρίτην φορὰν διασκευασθεὶς καὶ ἐξ ἐπόψεως συγκεντρώσεως τῆς λατρείας. Ἡ κατὰ τὸν Alt⁶² προέλευσις τοῦ πυρῆνος τοῦ βιβλίου ἐκ βορειοῖσραηλιτικῶν γραχβικῶν κύκλων βραχύ τι μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ βορείου κράτους (722 π.Χ.) ὡς «προγράμματος ἀποκαταστάσεως», ὥσπερ καὶ ἡ κατὰ τὸν Rost (Sellin/Rost, Εἰσαγ. 1950⁸, σ. 61 ἐξ.) προέλευσις αὐτοῦ ἐκ τῆς Ἰουδαίας τῶν χρόνων τοῦ Ἐζεκίου ὡς προϊόντος συνεργασίας βορειοῖσραηλιτῶν φυγάντων μετὰ προφητικῶν καὶ λευϊτικῶν κύκλων κρίνεται ἀμφισβητήσιμος. Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Alt⁶³ διάκρισιν τῶν παλαιῶν ἰσραηλιτικῶν νόμων εἰς κατηγορηματικούς καὶ περιπτωσιολογικούς καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ συσχετίσιν ἐξαγγελίας τοῦ νόμου πρὸς ἐορτὴν τῆς διαθήκης, ὁ von Rad⁶⁴ θεωρεῖ τὸ Δευτερονόμιον ὡς διασῶζον

59. A. Klostermann, Der Pentateuch. Beiträge zu seinem Verständnis und seiner Entstehungsgeschichte, Leipzig 1907.

60. P. Humbert, Le substantif *to'eba* et le verbe *i'b* dans l'Ancien Testament, ZAW 72 (1960), σ. 217-237.

61. N. Breit, Die Predigt des Deuteronomisten, München 1933.

62. A. Alt, Die Heimat des Deuteronomiums, KI Schriften II, München 1953, σ. 250 ἐξ. (=Grundfragen der Geschichte des Volkes Israel, München 1970, σ. 392 ἐξ.).

63. A. Alt, Die Ursprünge des israelitischen Rechts, (SAL 86) 1934 (=KI. Schriften I, München 1953, 1963³, σ. 278 ἐξ. = Grundfragen der Geschichte des Volkes Israel, München 1970, σ. 203 ἐξ.).

64. G. von Rad, Deuteronomium-Studien, (FRLANT 58) Göttingen 1948⁸ (=Studien II, σ. 109 ἐξ.).

περιοδικῶς γενομένην ἐν ὑποτιθεμένη ἐορτῇ ἀνανεώσεως τῆς διαθήκης κηρυγματικὴν ἀνάπτυξιν διαθηκῶου προτύπου. Κατ' εὐστοχον παρατήρησιν τοῦ ἐρευνητοῦ τούτου, ἐν τοῖς κηρυγματικοῖς εἰσγωγικοῖς λόγοις, ἰδίᾳ δ' ἐν 6,4—9,6, διακρίνεται οὐ μόνον στροφή πρὸς τὸ ἄτομον ἀλλὰ καὶ τάσις πρὸς τι λογικὸν καὶ διδασκτικόν, δι' ἧς ἐπιδιώκεται ἡ διὰ νέα προβλήματα ἐξεύρεσις λύσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σχεδὸν κανονικὴν ἰσχὺν ἔχουσῶν παλαιῶν παραδόσεων. Τὸ εἰρημένον πρότυπον νοεῖται ὑπὸ τοῦ Baltzer⁶⁵ καὶ τοῦ Lohfink⁶⁶ μορφολογικῶς διὰ τῶν μεθ' ὑποτελῶν ἀρχόντων συμβάσεων τῆς ἀρχαίας Ἑγγύς Ἀνατολῆς. Εἰρήσθω δ' ὅτι διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ δευτέρου ἐξ αὐτῶν θεωρήσεως τῆς ἐναλλαγῆς β' ἐνικοῦ καὶ β' πληθυντικοῦ προσώπου ὡς λογοτεχνικοῦ μέσου ἡ ἐρμηνεία καθίσταται ἐξεζητημένη. Ὁ L' Hour⁶⁷ διακρίνει ἐν τῷ Δευτερονόμῳ αὐτοτελεῖς μικρὰς συλλογὰς, οἷαι αἱ χαρακτηριζόμεναι διὰ τῶν ἀντιστοίχων των ὄρων ο υ β ι ' α ρ τ α (=καὶ θὰ ἐξαλείψῃς) καὶ τ ω ' ε β α (=βδέλυγμα). Ὁ Merendino⁶⁸ ἔχει τὴν γνώμην ὅτι ὁ δευτερονομιστὴς ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν διαφόρους συλλογὰς καὶ δὴ λατρευτικὰ κείμενα, διατάξεις ο υ β ι ' α ρ τ α καὶ τ ω ' ε β α, διατάξεις ἀστικοῦ δικαίου καὶ διατάξεις περὶ γάμου καὶ φιλοanthropίας. Ὁ Seitz⁶⁹ ποιεῖται διάκρισιν μεταξὺ δευτερονομιακοῦ κώδικος, περιεχομένου ἐν κεφ. 12—28, καὶ δευτερονομιακῆς ἐπεξεργασίας, γενομένης πρὸ τῆς δευτερονομιστικῆς. Παρομοίαν διάκρισιν ποιεῖται καὶ ὁ Nebeling⁷⁰, σημειῶν τὴν δευτερονομιστικὴν διασκευὴν ὡς D2.

Ἡ ὡς ἄνω ἀνασκόπησις τῆς περὶ τὸ Δευτερονόμιον ἐρεύνης δεικνύει τὴν παρὰ τοῖς πλείστοις ἐρευνηταῖς ὑπάρχουσαν ἀσυμφωνίαν, ἥτις κατ' ἀρχὴν ὀφείλεται εἰς τὴν ἔναντι τῆς πρὸς τὴν ἰωσίειον μεταρρύθμισιν σχέσεώς τοῦ Δευτερονομίου θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν τοποθέτησίν των καὶ εὐρύνεται περαιτέρω διὰ τῆς ὑπὸ ἐνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν ἐπιχειρουμένης φιλολογικῆς ἢ μορφολογικῆς ἀναλύσεως τοῦ βιβλίου.

65. K. Baltzer, *Das Bundesformular*, (WMANT 4) 1960, 1964² (=The Covenant Formulary, Oxford 1971).

66. N. Lohfink, *Die Bundesurkunde des Königs Josias*, Bibl 44 (1963), σ. 261-288, 461-498.

67. J. L' Hour, *Une législation criminelle dans le Deutéronome*, Bibl 44 (1963), σ. 1-28. — Τοῦ αὐτοῦ, *Les interdits to'eba dans le Deutéronome*, RB 71 (1964), σ. 481-503.

68. R. P. Merendino, *Das deuteronomische Gesetz. Eine literarkritisch, gattungs- und überlieferungsgeschichtliche Untersuchung Dt 12—26*, (BBB 31) Bonn 1969.

69. G. Seitz, *Redaktionsgeschichtliche Studien zum Deuteronomium*, (BWANT 93) Stuttgart 1971.

70. G. Nebeling, *Die Schichten des deuteronomischen Gesetzes-korpus: eine traditions- und redaktionsgeschichtliche Analyse von Dtn 12—26*, Münster 1970 (Diss.).

Κατὰ τοὺς θετικῶς τοποθετούμενους ἔναντι τῆς πρὸς τὴν ἰωσίειον μεταρρύθμισιν σχέσεως τοῦ Δευτερονομίου, ἡ σχέσις αὕτη εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον στενὴ καὶ τεκμηριοῦται ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Κεντρικὴ ἰδέα τοῦ Δευτερονομίου εἶναι ἡ ἐν κεφ. 12⁷¹ ἀξιουμένη συγκέντρωσις τῆς λατρείας. Συναφεῖς πρὸς τὴν ἀξίωσιν ταύτην εἶναι ἡ ἐν 6,4 τονιζομένη μονότης τοῦ Γλαχβὲ καὶ ἡ ἐν κεφ. 14—19 συχνὴ συσχέτισις τῆς λατρείας πρὸς τὸν διὰ ταύτην ἐκλεγέντα ὑπὸ τοῦ Γλαχβὲ τόπον. Ἐξαιρομένης δ' οὕτω τῆς συγκεντρώσεως τῆς λατρείας, γίνεται ἀντιληπτὸν ὅτι τὸ Δευτερονόμιον ἔρχεται εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἰωσίειον μεταρρύθμισιν (Β' Βασ. 23), ἅτε δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ τότε ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀνευρεθὲν βιβλίον τοῦ νόμου (Β' Βασ. 22). Ἡ μεταρρύθμισις δ' αὕτη ὀφείλει τὴν προέλευσίν της οὐχὶ εἰς τὸ Δευτερονόμιον ἀλλ' εἰς τὴν μετὰ τὴν ἀρξαμένην παρακμὴν τοῦ ἀσσυριακοῦ κράτους σθεναρὰν ἀπόφασιν τοῦ Ἰωσίου νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἀποκλήρυν τῆς εἰς τοὺς ἀσσυρίους ὑποτελείας του⁷², τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ βασιλείου του καὶ τὴν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπόταξιν τῆς λατρείας τῶν ἀσσυριακῶν θεοτήτων⁷³. Ὁ προγραμματισμὸς οὗτος, ἐὰν μὴ καὶ αὕτη ἡ ἑναρξίς ἐφαρμογῆς του, ἐγένετο πρὶν καταστῆ γνωστὸν τὸ Δευτερονόμιον, οὕτινος αἱ νομικαὶ διατάξεις ἤγαγον εἰς τὴν λήψιν καὶ ἄλλων μέτρων. Ταῦτα ἀξιούμενα μόνον ἐν τῷ Δευτερονομίῳ καὶ ἀπλῶς μνημονευόμενα ἐν τῇ περὶ ἰωσιείου μεταρρυθμίσεως ἐκθέσει (Β' Βασ. 23) ἀφοροῦν εἰς τὴν διὰ καταργήσεως τῶν ἀνὰ τὴν χώραν ἱερῶν συγκέντρωσιν τῆς λατρείας εἰς τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ναὸν (Δευτ. 12,12 ἐξ. Πρβ. Β' Βασ. 23,8 ἐξ., 19), τὴν κάθαρσιν τούτου ἐκ πάσης ξένης λατρείας, οἷα ἡ ἀστρολατρία (Δευτ. 17,3. Πρβ. Β' Βασ. 23,11 ἐξ.), ἡ ἱερὰ πορνεία (Δευτ. 23,18. Πρβ. Β' Βασ. 23,7), ἡ νεκρομαντεία (Δευτ. 18,11 ἐξ. Πρβ. Β' Βασ. 23,24) καὶ ἡ παιδοθυσία (Δευτ. 18,10. Πρβ. Β' Βασ. 23,10), καὶ τὸν ἐν τῷ ναῷ ἑορτασμὸν τοῦ πάσχα (Δευτ. 16,1 ἐξ. Πρβ. Β' Βασ. 23,21 ἐξ.). Ἡ μόνη παρατηρουμένη παρέκκλισις ἀντιστοίχου πρὸς τὸ Δευτερονόμιον χωρίου τοῦ Β' Βασ. 23 ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν τῷ ναῷ θέσιν τῶν ἱερέων καταργηθέντων ἱερῶν, οἵτινες, ἐνῶ ἐν Δευτ. 18,6 ἐξισοῦνται πρὸς τοὺς ἐν Ἱερουσαλὴμ ἱερεῖς, ἐν Β' Βασ. 23,8 ἐξ. ὑποτάσσονται εἰς τούτους. Κατὰ τὸν Fohrer κ.ἀ. ἡ διαφορὰ αὕτη ἐξηγεῖται ἐξ εὐνοήτου ἀπροθυμίας τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἱερέων νὰ ἐφαρμόσουν τὴν εἰς αὐτοὺς ἀσύμφορον διάταξιν τοῦ Δευτερονομίου.

Τὴν ταύτισιν τοῦ ἐν τῷ ναῷ ἀνευρεθέντος βιβλίου τοῦ νόμου πρὸς ἀρχικὴν τινα μορφήν τοῦ Δευτερονομίου καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν παροῦσαν μορφήν

71. H. Graf Reventlow, Gebotskern und Entfaltungsstufen in Deuteronomium 12, ἐν Gottes Wort und Gottes Land: H. W. Hertzberg-Festschrift, hrsg. von H. Graf Reventlow, Göttingen 1965, σ. 174-185.

72. F. M. Cross/D. N. Freedman, Josiah's Revolt against Assyria, JNES 12 (1953), σ. 56-58.

73. J. W. McKay, Religion in Judah under the Assyrians, (SBT II/26) 1973.

τούτου δεικνύουν αἱ ἐπόμεναι παρατηρήσεις (πρβ. Fohrer, *Εἰσαγ.*, σ. 184)· ὅτι τὸ ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ κατ' ἐπανάληψιν ἀναγνωσθὲν βιβλίον τοῦ νόμου (Β' Βασ. 22,8,10) δὲν πρέπει νὰ ᾔτο λίαν ἐκτενές· ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς «βιβλίον τοῦ νόμου» (Β' Βασ. 22,8) προϋποθέτει ἀφηγηματικὸν ὕλικὸν ὀλιγώτερον τοῦ ἐν Δευτ. 1—11,27 καὶ ἐξῆς· ὅτι ἐν τῇ πλαισιώσει τοῦ νόμου ὑπάρχουν ἐπαναλήψεις (ἐν μὲν τῇ ἀρχῇ δύο εἰσαγωγικοὶ λόγοι: 1,1—4,43 καὶ 4,44—11,32, ἐν δὲ τῷ τέλει πολλαπλαῖ τελετουργικαὶ εὐλογίαι καὶ ἀραί: 27,11 ἐξ., 14 ἐξ. 28 καὶ διάσπαρτοι παραινέσεις· ὅτι ὑπάρχουν ἐδάφια ἐπεξεργασμένα ἐν μεταγενεστέροις, ἰδίᾳ αἰχμαλωσιακοῖς, χρόνοις καὶ στίχοι τινὲς (1,3. 4,41—43) προερχόμενοι πιθανῶς ἐκ τῆς πηγῆς P καὶ χρησιμεύοντες εἰς σύνδεσιν τῆς δευτερονομιστικῆς ἱστορίας πρὸς τὴν τετράτευχον· ὅτι ὑπάρχουν διευρύνσεις καὶ ἐν τῷ νόμῳ (κεφ. 12—26), οἷαι ἡ ὑπὸ τριπλῇ μορφῇ ἀξίωσις συγκεντρωτικῆς λατρείας (12,2-7, 8-12, 13-19), ἡ διὰ τῶν ἐν 16,21—17,7 λατρευτικῶν διατάξεων διάσπασις τῆς ἐν 16,20 καὶ 17,8 συνεχείας καὶ ἡ ἐξ αἰχμαλωσιακῶν χρόνων προέλευσις τῶν ἐδαφίων 14,1-21 καὶ 18,15-22· καὶ ὅτι ἡ ἐναλλαγὴ β' ἐνικοῦ καὶ β' πληθυντικοῦ προσώπου ἐν τῷ πρὸς τὸν λαὸν ἀπευθυνομένῳ λόγῳ ἐμφαίνει σταδιακὴν συγκρότησιν τοῦ βιβλίου.

Τὸ πρὸς τὴν ἰωσίειον μεταρρύθμισιν σχετιζόμενον Δευτερονόμιον, καλούμενον συνήθως πυρὴν τοῦ Δευτερονομίου ἢ ἀρχικὸν Δευτερονόμιον (γερμ. *Urdeuteronomium*), ἐμφανίζεται ὡς μακροχρόνιος διαμόρφωσις προῶσι-εἰλου τινὸς μορφῆς του (κεφ. 12—26, ἀπηλλαγμένα πάσης μεταγενεστέρας τῶν ἐπεξεργασίας). Ἡ περὶ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου προελεύσεώς του πιθανωτέρα ἐκδοχὴ, προϋποθέτουσα πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰς πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ Ὡσηε σχέσεις του (πρβ. Ὡσ. 1—3. 11,1-4 πρὸς Δευτ. 6,5. 8,5. 14,1. Ὡσ. 8,11. 10, 1,8. 14,3 κ.ά. πρὸς Δευτ. 12. Ὡσ. 13,6 πρὸς Δευτ. 8,12 ἐξ.), εἶναι ὅτι συνετάχθη ἐν τῷ βορείῳ κράτει κατὰ τὸ α' ἡμισυ τῆς 8ης ἐκ/δος π.Χ. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τούτου διασωθὲν δι' ἀποκομίσσεώς του εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ καθ' ὑπάρχουσαν συνήθειαν διαφυλάξεως ἱερῶν γραφῶν (πρβ. Α' Σαμ. 10,25. Δευτ. 31,26. Β' Βασ. 19,14) ἐναποτεθὲν εἰς τὸν ναόν, ἀνευρέθη ὕστερον ὑπὸ τοῦ Χελκίου. Ἦτο δ', ὡς εἰκάσαι, βασιλικὸν τι βιβλίον τοῦ νόμου, ὅμοιον πρὸς τὰς ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑγγὺς Ἀνατολῆς γνωστάς νομικὰς συλλογὰς καὶ περιελάμβανε μόνον τὰς ἐν σχέσει πρὸς τὸ βιβλίον τῆς διαθήκης (Ἐξ. 20,22—23,33) καινοτομούσας διατάξεις, δυνάμενον οὕτω νὰ θεωρηθῇ ὡς βελτίωσις καὶ συμπλήρωσις τούτου, καὶ ἤρχιζεν, ὥσπερ τὸ βιβλίον τῆς διαθήκης καὶ ὕστερον ὁ κῶδιξ τῆς ἀγιοσύνης ἀπὸ τῆς θεμελιώδους λατρευτικῆς ἀξιώσεως καὶ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τε τὰς εἰρημένους δύο ἄλλας νομικὰς συλλογὰς καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸν του δὲν εἶχε παραινετικὴν χροιάν.

Λαμβανομένης δ' ὑπ' ὅψιν τῆς οἰκονομίας τῆς ὕλης του, ἣν ἐμφαίνουν αἱ περὶ λατρείας, δικαστικοῦ συστήματος καὶ ἀστικοῦ δικαίου διατάξεις, δύναται τὸ ἀρχικὸν νομικὸν μέρος νὰ θεωρηθῇ οὐ μόνον ἐξ ἐπόψεως χρονικῆς

ἀλλὰ καὶ διαρθρωτικῆς ἱστάμενον μεταξὺ τοῦ βιβλίου τῆς διαθήκης (Ἐξ. 20,22—23,33), ὅπερ δὲν ἔχει καταφανῆ διάρθρωσιν, καὶ τοῦ περὶ ἀγιωσύνης νόμου (Λευϊτ. 17,1—26,46), ὅστις ἔχει εὐδιάκριτον δομὴν. Αἱ δὲ πρὸς τὸ βιβλίον τῆς διαθήκης σχέσεις του διαπιστοῦνται ἐν τοῖς κάτωθι παραλλήλοις χωρίοις (βλ. von Rad, IDB 1, σ. 832 καὶ Fohrer, Εἰσαγ., σ. 187).

Δευτ. 15, 1-11 — Ἐξ. 23,10 ἐξ.	Δευτ. 22,28 ἐξ. — Ἐξ. 22,15 ἐξ.
» 15,12-18 — » 21,2-11	» 23,20 ἐξ. — » 22,24
» 15,19-23 — » 22,28 ἐξ.	» 24,7 — » 21,16
» 16, 1-17 — » 23,14-17	» 24,10-13 — » 22,25 ἐξ.
» 16,18-20 — » 23,2 ἐξ., 6-8	» 24,17 ἐξ. — » 23,9
» 19, 1-13 — » 21,12-14	» 24,17-22 — » 22,20-23
» 19,16-21 — » 23,1	» 26,2-10 — » 23,19a
» 22, 1-4 — » 23,4 ἐξ.	

Διὰ συγκρίσεως τῶν παραλλήλων χωρίων τούτων γίνεται φανερόν ὅτι ἡ δευτερονομικὴ διατύπωσις εἶναι μεταγενεστέρα τῆς τοῦ βιβλίου τῆς διαθήκης, διὸ καὶ ἐκσυγχρονίζει ταύτην. Οὕτω λ.χ., ἐνῶ ἐν Ἐξ. 21,2 ἐξ.⁷⁴ προϋποτίθεται ἡ ἀγορὰ δούλου καὶ ὀρίζεται ἡ διάρκεια ὑπηρεσίας, ἐν Δευτ. 15,12-18 ἀντιμετωπίζεται ἡ περίπτωσις οὐ μόνον τῆς ἔνεκα εἰκονομικῶν λόγων δουλώσεως ἐλευθέρου μέχρι τῆς καταστάσεως ταύτης ἀνθρώπου ἀλλὰ καὶ τῆς δουλώσεως τῆς ἐν τῷ μεταξὺ κληρονόμου καταστάσεως γυναικός. "Οτι τὸ ἡμῖς περίπου τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς διαθήκης διατάξεων δὲν ἔχει ἀντίστοιχον ὕλικόν ἐν τῷ Δευτερονομίῳ ἐξηγεῖται οὐχὶ ἐξ ὑποτιθεμένης ἐν προκειμένῳ χρήσεως ἐτέρας νομικῆς συλλογῆς ἀντὶ τοῦ βιβλίου τῆς διαθήκης ἀλλ', ὡς παρατηρεῖται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑγγύς Ἀνατολῇ, ἐκ παραλείψεως διατάξεων παραμενουσῶν ἐν ἰσχύϊ. Δι' ἐξετάσεως παρομοίων νομικῶν συλλογῶν τῆς ἀρχαίας Ἑγγύς Ἀνατολῆς συνάγεται ὅτι ὁ νομικὸς πυρὴν τοῦ Δευτερονομίου δὲν ἐκτοπίζει οὐδὲ ἀντικαθιστᾷ τὸ παλαιότερόν του βιβλίον τῆς διαθήκης (Eissfeldt, Εἰσαγ. σ. 292, Weiser, Εἰσαγ., σ. 131), ἀλλὰ διασκευάζει τοῦτο διὰ βελτιώσεως καὶ συμπληρώσεως (Fohrer, Εἰσαγ., σ. 188). Εἰρήσθω ὁμως ὅτι ὁ ἀρχικὸς πυρὴν τοῦ Δευτερονομίου, καίτοι μεταγενέστερος τοῦ βιβλίου τῆς διαθήκης, διέσωσε καὶ λίαν παλαιὸν ὕλικόν, πιθανῶς παραληφθὲν ἐκ προφορικῆς παραδόσεως. Τοιοῦτο ὕλικόν ἐπὶ παραδείγματος εὐρίσκεται ἐν ταῖς περὶ ἀνεξιχνιάστου φόνου (21,1-9), ταῖς περὶ κοινότητος (23,2-9) καὶ ταῖς περὶ ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας (20,5-8) διατάξεσιν, ἐνῶ αἱ λοιπαὶ περὶ πολέμου διατάξεις (20,1-4,9-20) εἶναι νεώτεραι, ἅτε καταγόμεναι ἐκ τῶν χρόνων τῆς

74. I. Mendelsohn, λ. Slavery in the Old Testament, ἐν IDB τ. 4 (1962), σ. 383-391. — N. P. Lemche, The Hebrew Slave. Comments on the Slave Law Ex. XXI 2-11, VT 25 (1975), σ. 124-144.

βασίλειας. Ἐξ ἄλλου ὁ εἰρημένος πυρὴν οὐ μόνον περιέλαβε καὶ νομικὰς διατάξεις διεθνoῦς χαρακτῆρος, ὅθεν καὶ ἐξηγεῖται ἡ ἐν αὐτῷ ὑπαρξίς χωρίων ἀντιστοιχούντων εἰς χωρία τοῦ αἰγυπτιακοῦ βιβλίου σοφίας τοῦ Ἀμενεμόπε καὶ ἄλλων κειμένων τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ ἐδέχθη τὴν ἐπίδρασιν ἔνθεν μὲν τῆς ξένας θεότητος καὶ ἔθνικὰ ἔθιμα ἀρνούμενης ἐλωχιστικῆς παραδόσεως δι' ἀποδοχῆς τοῦ δεκαλόγου (5,6 ἐξ.), τῆς ἀναδείξεως τοῦ Μωϋσέως ὡς νομοθέτου καὶ τῆς παραινενικῆς μορφῆς τοῦ λόγου, ἔνθεν δὲ τῆς ἴδιον κοινωνικὸν ἦθος ἐχούσης προφητείας καὶ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ ἱερατείου, ὅπερ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἐν τοῖς κρατικοῖς ἀγίασθηροῖς ὑφίστατο ὀλιγώτερον τὴν ξένην ἐπήρειαν (πρβ. Fohrer, Εἰσαγ. σ. 188 ἐξ.).

Περαιτέρω πιθανολογεῖται ὅτι μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ βορείου βασιλείου (722 π.Χ.) τὸ ὡς ἄνω βιβλίον τοῦ νόμου ἐκομίσθη μετ' ἄλλων ἱσραηλιτικῶν συγγραμμάτων εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ ὅτι αὐτόθι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἐζεκίου ἔτυχε πρώτης τινὸς ὁμαδικῆς ἐπεξεργασίας, δι' ἧς προσέλαβε παραινενικά στοιχεῖα καὶ κατ' ἀναλογίαν πρὸς ἀνατολικoὺς νομικοὺς κώδικας, οἱοὶ ὁ τοῦ Λιπιτ-ιῥτάρ καὶ ὁ τοῦ Χαμμουραβί, ἐπλαισιώθη διὰ τῆς ἐν 4,44—9,6. 10,12—11,32 δευτέρας εἰσαγωγῆς καὶ τῆς ἐν 27,9 ἐξ. 28,1-68 εἰς ταύτην ἀντιστοιχοῦσης κατακλειδός. Ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην τὸ βιβλίον τοῦ νόμου ἀνευρέθη ὕστερον ὑπὸ τοῦ Χελκίου ἐν τῷ ναῷ καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ἰωσίου διὰ τὰ περαιτέρω ὑπὸ τούτου ληφθέντα μεταρρυθμιστικὰ μέτρα.

Ἄλλη τις ἐπεξεργασία τοῦ βιβλίου τοῦ νόμου ἤρξατο ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἰωσίου. Δι' αὐτῆς ἐπηυξήθησαν παραινενικά στοιχεῖα καὶ προῆλθε τὸ ἐν τῇ παλαιότερᾳ εἰσαγωγῇ καὶ τῷ νομικῷ μέρει πολεμικὸν πνεῦμα, ὅπερ ὑπὸ τοῦ von Rad φέρεται εἰς σχέσιν πρὸς τοὺς λευϊτικoὺς ἱερεῖς τῶν χρόνων τοῦ Ἰωσίου, φορεῖς πολεμικῆς ἀνανεωτικῆς κινήσεως καὶ μαχητικῆς εὐσεβείας, καὶ κατ' ἀκολουθίαν πρὸς τὴν τότε ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ. Αὕτη μετὰ τὴν εὐρεῖαν διάλυσιν τοῦ μισθοφορικοῦ στρατοῦ, γενομένην κατὰ τὴν ἐν ἔτει 701 π.Χ. κατάρρευσιν, ἐβασίσθη ἐπὶ τῆς παλαιότερας μορφῆς ἐπιστρατεύσεως, τ.ἐ. τῆς ὑπὸ τὰ ὅπλα κλήσεως τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, τοῦθ' ὅπερ ἐμφαίνει ἀναζωπύρησιν τοῦ πνεύματος τῆς δι' ἱεροῦ πολέμου προασπίσεως τοῦ παλαιοῦ γλαχβισμού.⁷⁵

Μετέπειτα, καὶ δὴ ἐν αἰχμαλωσιακοῖς χρόνοις, ἐγένετο ἡ δευτέρα πλαισίωσις, εἰς ἣν ἀνήκουν ἡ ἐν 1,1—4,43. 9,7—10,11 εἰσαγωγὴ καὶ ἡ ἐν 28,69. 29—30 κατακλείς. Ὑποστηρίζεται συνήθως ὅτι ἡ πλαισίωσις αὕτη εἶναι ὁμοιογενὴς ἐνότης, ἐξ ἧς δὲν δύνανται νὰ ἀποσπασθοῦν τὰ κεφ. 1—3 καὶ νὰ θεωρηθοῦν, καθ' ὑπόθεσιν τοῦ Noth, ὡς ἀρχὴ τοῦ καλουμένου δευτερονομι-

75. E. J u n g e, Der Wiederaufbau des Heerwesens des Reiches Juda unter Josia, (BWANT IV, 23) 1937. — A. J e p s e n, λ. Josia, ἐν BHH II (1964), σ. 890 ἐξ. (βλ. ἰδίᾳ σ. 893).

στικοῦ ἱστορικοῦ ἔργου καὶ ὅτι ἀποβλέπει εἰς ἐνσωμάτωσιν τοῦ Δευτερονομίου εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Πεντατεύχου. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην τὸ Δευτερονόμιον συμπεριελήφθη εἰς τὴν Πεντάτευχον ἐν τοῖς αἰχμαλωσιακοῖς χρόνοις, ἐν οἷς καὶ ἤρξατο αὕτη συγκροτουμένη. Αἱ δ' εἰς τὴν ἐκ τῆς 5ης ἐκ/δος καταγομένην Ἱερατικὴν πηγὴν ἀνήκουσαι προσθῆκαι (1,3. 4,41-43) δεικνύουν τὴν ἐν τῇ Πεντατεύχῳ περαιτέρω παραμονὴν του. Πάντως ἡ κατὰ τὴν 4ην ἐκ/δα π.Χ. ἀναγνώρισις τῆς κανονικότητος τῆς Πεντατεύχου εἶναι βεβαία, ἅτε προγενεστέρα οὖσα τοῦ σαμαρειτικοῦ σχίσματος. Παρὰ ταῦτα ἡ ἀντίθετος ἐκδοχή, καθ' ἣν τὸ Δευτερονόμιον πρὶν καταστῆ μέρος τῆς Πεντατεύχου εἶχε συνδεθῆ πρὸς τὰ ἱστορικὰ βιβλία ὡς ἀρχὴ τοῦ δευτερονομιστικοῦ ἱστορικοῦ ἔργου, εὐρίσκει ἐπ' ἐσχάτων ζωηράν ἀπῆχσιν.

Μεταἰχμαλωσιακαὶ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν αἱ εἰς τὴν μεταγενεστέρα κατακλιεῖδα προσθῆκαι (27,1-8. 31,1-13. 31,24-30. 32,45-47. 32,48-52). Ἔτι μεταγενεστέρα εἶναι ἡ εἰς τὸ Δευτερονόμιον ἔνταξις τῶν ἐν τῇ αὐτῇ κατακλιεῖδι δύο ἐκτενῶν περικοπῶν. Ἐξ αὐτῶν ἡ πρώτη, τ.ε. τὸ κύκνειον ἄσμα τοῦ Μωϋσέως (32,1-43)⁷⁶ μετὰ τῆς πλαισιακῆς του ἀφηγήσεως (31,19-22. 32,44),

76. J. A. D a t h e, Disputatio philologico-exegetica in Canticum Mosis Deut. XXXII, 1769. — A. H. H. K a m p h a u s e n, Das Lied Moses, 1862. — A. K l o s t e r m a n n, Der Pentateuch, 1893, NF 1907. — R. H a u r i, Das Moselied Deuteronomium 32, Zürich 1917 (Diss.). — K. B u d d e, Das Lied Moses, 1920. — E. S e l l i n, Wann wurde das Moselied Dtn 32 gedichtet?, ZAW 43 (1925), σ. 161-173. — A. C. W e l c h, Deuteronomy. The Framework to the Code, 1932 σ. 141-151. — E. H e n s c h k e, Konjekturen zu Deuteronomium 32 (mit Bemerkungen von H e m p e l), ZAW 52 (1934), σ. 279-282, 289. — B. Ἑ λ λ α, Τὰ χωρία Δευτ. 32,43 καὶ Ζαχ. 14, 17, Θεολ. 13 (1935), σ. 137-145. — U. C a s s u t o, La cantica di Mosè (Deut. 32), Atti XIX Congr. Int. Or. (1938), σ. 480-484. — M. Z. R. F r a n k, The Song of Moses (Deut. XXXII), Tarbiz 18 (1946/7), σ. 129-138. — P. W. S k e h a n, The Structure of the Song of Moses in Deuteronomy (Deut. 32,1-43), CBQ 13 (1951), σ. 153-163. — M. R. L e h m a n n, A new Interpretation of the Term šdmwt, VT 3 (1953), σ. 361-371 (βλ. Δευτ. 32,32). — H. L. G i n s b e r g, The Conclusion of Ha'azinu (Deut. 32,34-43, Tarbiz 24 (1954/5), σ. 1-3. I (ἔβρ. μετ' ἀγγλ. περιλήψεως). — N. H. T u r - S i n a i, Note on Deuteronomy XXXII: 43, Tarbiz 24 (1954/5), σ. 232. V (ἔβρ. μετ' ἀγγλ. περιλήψεως). — P. W i n t e r, Der Begriff der «Söhne Gottes» im Moselied, ZAW 67 (1955), σ. 40-48. — E. B a u m a n n, Das Lied Mose's (Dt. XXXII 1-43) auf seine gedankliche Geschlossenheit untersucht, VT 6 (1956), σ. 414-424. — E. A r t o m, Sul testo di Deuteronomio XXXII, 37-43, RSO 32 (1957), σ. 285-291. — O. E i s s f e l d t, Das Lied Moses Deut. 32:1-43 und das Lehrgedicht Asaphs Psalm 78 samt einer Analyse der Umgebung des Mose-Liedes, (SAL, Phil-hist Kl. 104, 5) 1958. — W. F. A l b r i g h t, Some Remarks on the Song of Moses in Deuteronomy XXXII, VT 9 (1959), σ. 339-346. — R. M e y e r, Die Bedeutung von Deuteronomium 32,8f. 43 (4Q) für die Auslegung des Mose, ἐν R u d o l p h - F e s t s c h r i f t (1961), σ. 197-209. — W. L. M o r a n, Some Remarks of the Song of Moses, Bibl 43 (1962), σ. 317-327. — N. W a l k e r, Concerning *hā* and *'ani hu*, ZAW 74 (1962), σ. 205 ἐξ.

προϋποθέτει κατὰ τὸν Fohrer (Εἰσαγ. σ. 191 ἐξ.) τὴν εἰς τὴν Πεντάτευχον ἔνταξιν τοῦ Δευτερονομίου καὶ τὴν περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μωϋσέως ἐπομένην ἀφήγησιν τῶν ἄλλων πηγῶν. Ἡ δευτέρα περικοπή, τ.ξ. ἢ πρὸς τὰς φυλάς τοῦ Ἰσραὴλ ἀποχαιρετιστήριος εὐλογία τοῦ Μωϋσέως (33,1-29),⁷⁷ σύγκειται ἐξ ὕμνου (στ. 2-5 καὶ 26-29) καὶ τῶν ὑπὸ τοῦτου πλαισιουμένων ῥήσεων εὐλογίας (στ. 6-25). Ἐκατέρα τῶν εἰρημένων περικοπῶν ἔχει προφανῶς ἰδίαν προϊστορίαν καὶ ἰδίαν αὐτοτελῆ προέλευσιν, δυναμένην νὰ ἀναχθῇ εἰς παλαιοτάτους χρόνους.

Λαμβανομένης ὑπ' ὅψιν οὐ μόνον τῆς μακροχρονίου διαμορφώσεως τοῦ Δευτερονομίου ἀλλὰ καὶ τῆς μεταγενεστέρως του βαθείας ἐπεξεργασίας, γί-

(ἐν σχέσει πρὸς Δευτ. 32,39. Ἦσ. 41,4. 43,10,13. 46,4. 48,12). — G. E. Wright, *The Lawsuit of God: A Form-Critical Study of Deuteronomy 32*, ἐν *Essays Muilenburg* (1962), σ. 26-67. — U. Cassuto, *The Song of Moses (Deuteronomy Chapter XXXII 1-43)*, ἐν *Biblical and Oriental Studies I*, Jerusalem 1963, σ. 41-46. — J. R. Boston, *The Wisdom Influence upon the Song of Moses*, JBL 87 (1968). — C. J. Labuschagne, *The Song of Moses: its Framework and Structure*, ἐν *De Fructu Oris Sui: Essays in honour of A. van Selms*, ed. by I. H. Eybers κ.ξ., Leiden 1971, σ. 85-98. — M. Dahood, *Northwest Semitic Notes on Dt 32, 30, Bibl 54* (1973), σ. 405-406. — N. H. Snaithe, *The Meaning of šē'irim*, VT 25 (1975), σ. 115-118 (βλ. Δευτ. 32,2).

77. L. Baeck, **דנה** und **סני**, MGWJ 46 (1902), σ. 299-301. — M. Goebel, *Ethnica. Pars Prima. De Graecarum civitatum proprietatibus proverbio notatis*, Breslau 1915 (Diss.). — K. Bude, *Der Segen Moses*, 1922. — A. C. Welch, *Deuteronomy. The Framework to the Code*, 1932, σ. 116-125. — O. Eissfeldt, *Der Gott Tabor*, BZ 23 (1934), σ. 14-41 (=KI. Schr. II, 1963, σ. 29-54 (ἐν σχέσει πρὸς Δευτ. 33,19)). — J. Boehmer, *Der Gottesberg Tabor*, BZ 23 (1935/6), σ. 333-341 (ἐν σχέσει πρὸς Δευτ. 33,19). — E. Sellin, *Zu dem Judaspruch im Jagobsseggen Gen 49,8-12 und im Mosesegen Deut 33,7*, ZAW 60 (1944), σ. 57-67. — F. M. Cross/D. N. Freedman, *A Note on Deuteronomy 33,26*, BASOR 108 (1947), σ. 6-7. — T. ὦν α ὦ τ ὦ ν, *The Blessing of Moses*, JBL 67 (1948), σ. 191-210. — L. Baeck, *Der im Dornbusch Wohnende, Aus drei Jahrtausenden*, 1958², σ. 240-242 (ἐν σχέσει πρὸς Δευτ. 33,16). — R. -J. Tournay, *Le Psaume et les Bénédictiones de Moïse*, RB 65 (1958), σ. 181-213. — H.-J. Kittel, *Die Stammessprüche Israels Genesis 49 und Deuteronomium 33 traditionsgeschichtlich untersucht*, Berlin 1959 (Diss. Kirchl. Hochsch.). — W. L. Moran, *The Hebrew Language in its Northwest Semitic Background*, *Essays Albright* (1961), σ. 54-72 (σ. 60 ἐξ. ἐν σχέσει πρὸς Δευτ. 33,11). — M. A. Beek, *Der Dornbusch als Wohnsitz Gottes (Deut. XXXIII 16)*, OTS 14 (1965), σ. 155-161. — B. Marzulis, *Gen. XLIX 10/Deut. XXXIII 2-3, VT 19* (1969), σ. 202-210. — U. Cassuto, *Deuteronomy Chapter XXXIII and the New Year in Ancient Israel*, ἐν *Biblical and Oriental Studies I*, Jerusalem 1973, σ. 47-70. — C. J. Labuschagne, *The Tribes in the Blessing of Moses*, OTS 19 (1974), σ. 97-112. — H. Seebass, *Die Stämmeliste von Dtn XXXIII*, VT 27 (1977), σ. 158-169.

νεται φανερόν ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἀκριβὴς καθορισμὸς τῆς ἐκτάσεως τοῦ (ἰωσιείου) ἀρχικοῦ Δευτερονομίου, διὸ καὶ οὗτος πρέπει νὰ εἶναι ἀδρομερὴς καὶ νὰ ἀφορᾷ εἰς τὸ περιεχόμενον μᾶλλον ἢ εἰς τὴν κατὰ λέξιν διατύπωσιν. Διὰ τῆς βασικῆς ἀρχῆς ταύτης περιορίζονται αἱ ὑπερβολαὶ ἐξεζητημένης ἐρεύνης καὶ καθίσταται ὁ πιθανολογούμενος καθορισμὸς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον συγκεκριμένως. Οὕτω κατὰ τὸν Fohrer (Εἰσαγ., σ. 187) τὸ ἀρχικὸν Δευτερονόμιον σύγκειται ὑπὸ ἐπεξεργασμένην μορφήν ἐκ τοῦ νόμου καὶ τῆς δι' εἰσαγωγῆς καὶ κατακλείδος πλαισιώσεως τούτου καὶ ὀρίζεται κατ' ἑκτασιν ὡς κάτωθι.

Εἰσαγωγή: 4,44—11,32 (ἄνευ τῆς περικοπῆς 9,7—10,11).

Νόμος: 12. 14,22-29. 15,1-11,12-18,19-23. 16,1-17,18-20,21-22 + 17,1. 17,8-13. 18,9-14. 19,1-13,16-21. 20. 21-25. 26,1-15.

Κατακλείς: 27,9-10+28,1-68.

Οὕτω κατὰ τὸν Fohrer (Εἰσαγ. σ. 185) τὸ νομικὸν μέρος συνίσταται ἐκ νομικῶν διατάξεων, ὧν αἱ διὰ τοῦ περιεχομένου των ἢ τῆς μορφῆς των διακρινόμεναι ὁμάδες εἶναι αἱ ἑξῆς: α) διατάξεις περὶ συγκεντρωτικῆς λατρείας (12. 14,22-29. 15,19-23. 16,1-17, πιθανῶς καὶ τὰ ἐδάφια 17,18-13 καὶ 26,1-15)· β) περιπτωσιολογικαὶ διατάξεις ἀστικοῦ δικαίου (πυρὴν τῶν κεφ. 21—25)· γ) διατάξεις περὶ βδελύγματος (16,21—17,1. 18,9-14. 22,5. 23,19. 25,13-16, πιθανῶς καὶ τὸ ἐδάφιον 22,9-12)· δ) διατάξεις ἀνθρωπιστικαὶ (22,1-4. 23,16 ἐξ., 20 ἐξ. 24,6—25,4, πιθανῶς καὶ αἱ γενικώτερον εἰς τὴν ὁμάδα β' ἐνταχθεῖσαι διατάξεις περὶ πολέμου: 20. 21,10-14. 23,10-15)· ε) διατάξεις προερχόμεναι ἐκ τοῦ βιβλίου τῆς διαθήκης ('Εξ. 20,22—23,33) καὶ μὴ περιεχόμεναι ἐν ταῖς προηγουμέναις ὁμάσιν (15,1-11,12-18. 16,18-20. 19,1-13,16-21).

Κατὰ τὸν Fohrer (Εἰσαγ., σ. 185) τὰ ἐπόμενα ἐδάφια θεωροῦνται ὡς πιθανῶς μὴ ἀποτελέσαντα συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχικοῦ Δευτερονομίου· 13 (περὶ ἀποστασίας), 17,2-7 (κηρυγματικὴ ἀνάπτυξις), 17,14-20 (περὶ τοῦ βασιλέως), 18,1-8 (περὶ τῶν ἱερέων), 19,14-21 (περὶ μετακινήσεως ὁροσῆμου καὶ περὶ μαρτύρων), 26,16-19 (κηρυγματικὴ κατακλείς) καὶ αἱ μεταγενέστεραι προσθῆκαι 14,1-21 (ὁ Ἰσραήλ, ἅγιος ὢν τῷ Θεῷ πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ ὅ,τι εἶναι ἀκάθαρτον) καὶ 18,15-22 (περὶ τῶν προφητῶν).

Κατὰ τοὺς ἀρνητικῶς τοποθετούμενους ἔναντι τῆς πρὸς τὴν ἰωσιεῖον μεταρρυθμίσιν σχέσεως τοῦ ἀρχικοῦ Δευτερονομίου, ἡ σύστασις τῆς σχέσεως ταύτης ὀφείλεται εἰς τὸ διασκευαστικὸν ἔργον τοῦ δευτερονομιστοῦ. Ἡ διαπίστωσις αὕτη βασίζεται εἰς κριτικὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐν Β' Βασ. 22—23 ἀφηγήσεως περὶ τῆς ἐν τῷ ναῷ ἀνευρέσεως τοῦ βιβλίου τοῦ νόμου. Ὡς ἀρχικὸν Δευτερονόμιον θεωρεῖται ἐν προκειμένῳ τὸ μεταξὺ τῆς ἰωσιείου μεταρρυθμίσεως καὶ τῆς συντάξεως τοῦ δευτερονομιστικοῦ ἱστορικοῦ ἔργου ἀναφανέν βιβλίον τοῦ νόμου, ὅπερ παραληφθὲν ὡς ἀρχὴ τοῦ ἔργου

τούτου ἔτυχε διττῆς δευτερονομιστικῆς ἐπεξεργασίας, ἀποσκοπούσης ἔνθεν μὲν εἰς ἱστορικὴν σύνδεσιν τοῦ πρὸς τὴν σιναϊτικὴν νομοθεσίαν, ἔνθεν δὲ εἰς εἰδολογικὸν τοῦ χαρακτηρισμὸν ὡς διαθήκης ἢ συμφωνίας κατ' ἐπίδρασιν τῶν ἀνατολικῶν συμβάσεων.

Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ δευτερονομιστικὸν διασκευαστικὸν ὑλικὸν ἀφθονεῖ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ, τὸ ἀρχικὸν Δευτερονόμιον περιορίζεται εἰς σχετικῶς στενὰ ὅρια. Οὕτω κατὰ τὸν Mayes (Ἵπτόμ., σ. 48) τὸ ἀρχικὸν Δευτερονόμιον πιθανῶς συνέκειτο ἐκ τῶν ἐπομένων χωρίων· 4,45. 6,4-9,20-24. 7,1-3,6,17-24. 8,7-11a,12-14,17-18a. 9,1-7a,13-14,26-29. 10,10-11. 12,13-15,17-19 (20-28), 29-31. 13,1-18*. 14,2ἐξ.,21* καὶ ἡ περικοπὴ 14,22—25,16 πλὴν ἐνίων δευτερονομιστικῶν καὶ μεταγενεστέρων ἐν αὐτῇ προσθηκῶν.

Περαιτέρω ἡ ὑπὸ τοῦ Smend (Εἰσαγ. σ. 72 ἐξ.) κ.ἀ. διαπίστωσις διαφορῶν στρωμάτων ἐν τῷ δευτερονομιστικῷ ἱστορικῷ ἔργῳ καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Mittmann⁷⁸ ἀνάλυσις τῶν πρώτων κεφαλαίων τοῦ Δευτερονομίου, δι' ἧς διακριβοῦνται ἡ ἐξ ἀρχῆς συνύπαρξις τοῦ δευτερονομιστικοῦ κηρύγματος τοῦ νόμου μετὰ τῆς ἱστορικῆς καὶ θεολογικῆς εἰσαγωγῆς καὶ ἡ ἐξ ἀρχῆς σύνδεσις ταύτης πρὸς τὰ ἐπόμενα βιβλία, δεικνύουν ὅτι ἡ ἐπιζητουμένη λύσις τοῦ φιλολογικοῦ προβλήματος τοῦ Δευτερονομίου προϋποθέτει τὸν διὰ μακρᾶς εἰσέτι ἐρεῦνης ἀπαιτούμενον ἀκριβῆ κατατοπισμὸν εἰς τὸ ἔργον τῆς δευτερονομιστικῆς σχολῆς (πρβ. Kaiser, Εἰσαγ., σ. 116 ἐξ.).

δ'. Θρησκευτικὴ σπουδαιότης

Ἐν τῷ Δευτερονομίῳ ὁ Θεὸς παρίσταται ὡς ὁ εἷς καὶ ἀποκλειστικῶς μόνος κύριος τοῦ ἀνθρώπου καὶ πάντων τῶν ὄντων (32,39). Ἀποκαλυπτόμενος δ' εἰς τὸν λαόν Του γινώσκεται ὡς κραταῖος καὶ δίκαιος καὶ ἐν ταῦτῳ ἀγαθὸς καὶ οἰκτίρμων, καθόσον ἐκλέγει τὸν Ἰσραὴλ αὐτοπροαιρέτως, ἐλευθερώνει αὐτὸν ἐν δυνάμει, καθοδηγεῖ αὐτὸν ἐν ἀγάπῃ, συνάπτει μετ' αὐτοῦ διαθήκην πιστῶς, κρίνει αὐτὸν ἐν δικαιοσύνῃ καὶ δέχεται τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ εὐσπλαγχνῶς. Ἡ ἐνότης τοῦ Θεοῦ, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν θεῖον ζῆλον, ὅστις ἐμφαίνει τὴν ἀντίθεσιν τῆς πραγματικῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου Θεοῦ πρὸς τὴν κατὰ φυσιοκρατικὴν ἀντίληψιν ἀναγνώρισιν ἀνυποστάτου πλήθους θεοτήτων, ἐπάγεται τὴν ἐνότητα, τ.ἐ. τὴν ἐν ἐνὶ ἁγιαστηρίῳ συγκέντρωσιν, τῆς θείας λατρείας, τελουμένης, ὡς μὴ ὠφελεν, ἐν τοῖς ὑπὸ χαναναϊτικὴν ἐπίδρασιν διαφόροις ἱεροῖς τόποις τῆς χώρας. Οἰκοθεν νοεῖται ὅτι τοιαύτη συγκέντρωσις τῆς λατρείας ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας θεο-

78. S. Mittmann, Deuteronomium 1,1—6,3 literarkritisch und traditionsgeschichtlich untersucht, (BZAW 139) Berlin 1975.

κρατικῆς πολιτείας, οἷαν μετ' ἰδιάζοντος κοινωνικοῦ διαφέροντος προδιαγράφει τὸ Δευτερονόμιον διὰ κωδικοποιήσεως παλαιότερων νόμων καὶ προσαρμογῆς αὐτῶν πρὸς τὰς συγχρόνους τοῦ βιοτικὰς συνθήκας.

Ἐν τῇ δευτερονομιακῇ θεοκρατίᾳ ὁ νόμος εἶναι ἔκφρασις τοῦ θείου θελήματος, γνωσθέντος ἤδη κατὰ βάσιν δι' ἀποκαλύψεώς του εἰς τοὺς πατρι-άρχας καὶ τὸν Μωϋσέα. Ἡ κατὰ θεῖαν χάριν διὰ τοῦ Μωϋσέως συναφθεῖσα μετὰ τοῦ Ἰσραὴλ διαθήκη εἶναι ἀκατάλυτος δεσμὸς ἀμοιβαίας ἀγάπης καὶ διηνεκῆς μαρτυρίας τῆς ἐκ πάντων τῶν λαῶν τῆς γῆς θείας ἐκλογῆς τοῦ Ἰσραὴλ, ὅστις διὰ ταύτης συνειδητοποιεῖ τὸ μέγεθος τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀναλαμβάνομένης εὐθύνης.⁷⁹ Οὕτω ἡ εἰς τὴν ἱστορίαν ἐπέμβασις τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ Του ἐκδηλοῦται διὰ δικαιοπραγημάτων θείας πιστότητος εἰς τὴν διαθήκην καὶ νοεῖται ὡς ἐπὶ τὸν λαόν Του ἐπίσκεψις, ἥς ὁ εὐμενὴς ἢ δυσμενὴς χαρακτήρ ἀναλογεῖ εἰς τὴν ὑπὸ τούτου τήρησιν ἢ ἀθέτησιν τῆς διαθήκης. Τοιαύτη δ' ἀθέτησις συνεπάγεται μὲν θεῖαν τιμωρίαν ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀφανισμόν τοῦ λαοῦ. Ἡ διαθήκη ἰσχύει εἰς τὸ διηνεκές, καθόσον ἡ μὲν πιστότης τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀπαρασάλευτος, ὁ δ' εἰς τὴν τήρησίν της ἐκουσιασμός τοῦ μετ' ἀποστασίαν καὶ τιμωρίαν μετανοοῦντος λαοῦ διασφαλίζεται, ὡς νῦν ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Μωάβ, δι' ἀνανεώσεώς της.

Ἐντεῦθεν καταφαίνεται ὅτι τὸ μέλλον τοῦ λαοῦ προδιαγράφεται αἰσιοδοξότερον ἢ παρὰ τοῖς προφήταις, οἵτινες ἐν γένει βλέπουν αὐτὸ ζοφερόν ἕνεκα τῆς ἔναντι τῆς διαθήκης ἀνακολουθίας τοῦ λαοῦ. Εἶναι ὅμως ἐξ ἴσου φανερόν ὅτι τὸ Δευτερονόμιον, ὥσπερ καὶ οἱ προφῆται, ἀποβλέπει εἰς τὴν τοῦ λαοῦ σωτηρίαν, ἥτις πραγματοποιεῖται δι' ὑπευθύνου διαθηκῆς διαγωγῆς ἐνδὸς ἐκάστου τῶν εἰς τοῦτον ἀνηκόντων ἀτόμων. Οὕτω αἱ τύχαι τοῦ λαοῦ καθορίζονται ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ βαθμοῦ θρησκευτικῆς ἐπιδόσεως καὶ ζηλωτικῆς ἀποφυγῆς ἐκκοσμικεύσεως τῆς θεοκρατικῆς πολιτείας. Ἡ κοινωνικὴ εὐημερία εἶναι ἐπακολούθημα θετικῆς ἀνταποκρίσεως τοῦ λαοῦ εἰς τὰς θείας ἐντολάς. Ἡ ἰδέα αὕτη, ἀναπτυσσομένη ἐν τῷ Δευτερονόμιῳ ἐκτενῶς καὶ βασιζομένη ἐπὶ συναρμογῆς ἀκραιφνῶς θρησκευτικῶν καὶ λατρευτικῶν πεποιθήσεων, εἶναι λίαν ἀξιόλογος ἕνεκα τῆς θεοκρατικῆς της θεωρήσεως τοῦ ῥοῦ τῆς ἱστορίας. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται καὶ ἡ διατύπωσις εὐλογιῶν καὶ ἁρῶν ἐπὶ τῇ ἐκτελέσει ἢ τῇ ἀθετήσει τοῦ θείου νόμου.

79. Th. C. Vriezen, *Die Erwählung Israels nach dem Alten Testament*, 1953.—H. Wildberger, *Jahwes Eigentumsvolk*, (ATANT 37) 1960. — P. Altman, *Erwählungstheologie und Universalismus im Alten Testament*, 1964. R. E. Clements, *God's Chosen People*, London 1968. — H. Wildberger, *Die Neuinterpretation des Erwählungsglauben Israels in der Krise der Exilszeit*, ἐν W. Eichrodt-Festschrift (ATANT 59) Zürich 1970, σ. 307-324.

Τὸ Δευτερονόμιον, ἀπευθυνόμενον εἰς τὴν καρδίαν τοῦ πιστοῦ, ἀποκαλύπτει εἰς αὐτὴν τὴν θεῖαν φιλανθρωπίαν καὶ οὕτω ὁ νόμος καθίσταται ἐλκυστική ἔκφρασις τοῦ θεοῦ θελήματος καὶ ἔνθερμος παρώθησις εἰς ἐκτέλεσιν τοῦτου. Ἡ δ' οὕτω παραινουμένη καρδία συναισθάνεται ἔτι βαθύτερον τὴν θεῖαν ἀγάπην διὰ δραματικῆς ὑπομνήσεως τῶν φοβερῶν ἀποτελεσμάτων ἐνδεχομένης καταφρονήσεως τῆς θείας δικαιοσύνης Ἀλλ' ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ εἶναι τοσαύτη, ὥστε καὶ μετὰ κατὰφωρον ἀπείθειαν καὶ σκληρὰν τιμωρίαν ὁ λαὸς τῆς θείας ἐκλογῆς δὲν θὰ ἀφανισθῇ. Θὰ παραμείνῃ ἐν τῇ ζωῇ δι' εὐσεβοῦς καταλοίπου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς τῆς ἐξατομικεύσεως τῆς θρησκείας· «οὐκ ἀποθανοῦνται πατέρες ὑπὲρ τέκνων, καὶ υἱοὶ οὐκ ἀποθανοῦνται ὑπὲρ πατέρων· ἕκαστος τῇ ἑαυτοῦ ἁμαρτίᾳ ἀποθανεῖται» (24,16).⁸⁰

ε'. Τὸ βιβλίον ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ

Ἡ ἐν σχέσει πρὸς τὴν διαθήκην κατανόησις δευτερονομικῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν, οἷαι ἡ περὶ οἰκτίρμονος Θεοῦ, ἡ περὶ θείας ἐκλογῆς τοῦ Ἰσραήλ, ἡ περὶ ἀμοιβαίας ἀγάπης Θεοῦ καὶ περιουσίου λαοῦ καὶ ἡ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦτου πιστῆς καὶ εὐαρέστου τηρήσεως τοῦ θεοῦ νόμου, εὗρισκει ζωηρὰν ἀπήχησιν καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν. Αὕτη κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ Δευτερονόμιον, κηρύττει τὴν ἐν Χριστῷ οἰκτίρμονα καὶ λυτρωτικὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, τὴν θεῖαν ἐκλογὴν τοῦ ἐκ τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων ἀποτελουμένου νέου Ἰσραήλ, τὴν ἀμοιβαίαν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ αἵματι κτηθείσης ὑπ' αὐτοῦ ἐκκλησίας καὶ τὴν ὑπὸ ταύτης περιχαρῇ τήρησιν τῶν ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῆς εἰς τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ ἀρμοζούσης πιστότητος (Ἰωάν. 14,15. Πρβ. Δευτ. 6,2 κ.ά.). Αἱ δὲ χριστιανικαὶ ἑορταὶ ἔχουν, ὥσπερ καὶ αἱ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ (12,12,20 ἐξ.), χαρμόσυνον χαρακτῆρα καὶ αἱ ἀκολουθίαι τῶν χρησιμοποιοῦν χωρία ἐξ αὐτοῦ, ὑποτυποῦντα χριστιανικὰς ἀληθείας.

Ἡ ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς σκέψεως ἐπίδρασις τοῦ Δευτερονομίου καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι παλαιοὶ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες καὶ συγγραφεῖς ἔστρεψαν πρὸς αὐτὸ ζωηρῶς τὸ ἐρμηνευτικόν των διαφέρων. Ἐξ αὐτῶν ἄξιοι ἰδίως μνείας εἶναι ὁ Ὡριγένης (Ἐκλογαὶ εἰς τὸ Δευτερονόμιον, MPG 12 καὶ 17), ὁ Θεόδωρος Κύριος (Εἰς τὰ ἄπορα τῆς θείας Γραφῆς, MPG 80), ὁ Αὐγουστῖνος (Quaestiones in Heptateuchum, MPL 34, σ. 747-776: Deut.), ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος (Σύνοψις Δευτερονομίου, MPG 56), Ἐφραίμ ὁ Σύρος (Opera omnia, τ. 1, Roma 1737, σ. 269-291), Βέδας ὁ Αἰδέσιμος (In Pentateuchum commentarii,

80. P. J. Verdam, «On ne fera point mourir les enfants pour les pères» ἐν Droit biblique, Rida 3 (1949), σ. 393-416 (ἐν σχέσει πρὸς Δευτ. 24,16).

MPL 91, σ. 379-384: Deut.) καὶ Προκόπιος ὁ Γαζαῖος (Ὑπόμνημα εἰς τὸ Δευτερονόμιον, MPG 87,1). Ἐκ τῆς μεσοχρονίου ῥωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας μνημονευτέοι προπαντὸς ὁ Hrabanus Maurus (Comm. in Pentat., MPL 107: Gen. καὶ 108: Ex.—Deut.) καὶ ὁ Bruno Astiensis ἐπίσκοπος Σιγνίου (Expos. in Pentat., MPL 164). Βλ. καὶ Νικηφόρου Θεοτόκη, Σειραὶ 51 ὑπομνηματιστῶν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον καὶ τὰ βιβλία τῶν Βασιλειῶν, Λιψία 1772. Πρβ. ΠΔΟ' τ. 5 (1955).

στ'. Κείμενον

Παρά τὸ πλούσιον καὶ συχνάκις ἰδιάζον λεξιλόγιόν του, τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον τοῦ Δευτερονομίου, ἐξαιρέσει χωρίων τινῶν (Πρβ. ἰδίᾳ τὰ κεφ. 32 καὶ 33), ἔχει διασωθῇ ἐν πολὺ καλῇ καταστάσει. Ἡ καθαρότης του καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι εἶναι ἀπηλλαγμένον σοβαρῶν δυσχερειῶν, οἷαι αἱ ἐμφανιζόμεναι ἐν τῷ κειμένῳ, φέρ' εἰπεῖν, τῶν βιβλίων Σαμουήλ, Ἱερεμίου καὶ Ἰεζεκιήλ. Ἐλέγχεται δὲ κριτικῶς τῇ βοηθείᾳ ἔνθεν μὲν παλαιότερων τινῶν ἀποσπασμάτων ἑβραϊκῶν χειρογράφων (παπύρου Nash⁸¹ καὶ χειρογράφων τῆς ἐρήμου τῆς Ἰουδαίας⁸²), πλήρων ἑβραϊκῶν χειρογράφων καταγομένων ἐκ τῆς 10ης μ.Χ. ἐκ/δος καὶ ἐντεῦθεν καὶ χειρογράφων τῆς Σαμαρειτικῆς πεντατεύχου καταγομένων ἐκ τῆς 12ης μ.Χ. ἐκ/δος καὶ ἐντεῦθεν, ἔνθεν δὲ χειρογράφων τῶν παλαιῶν μεταφράσεων καὶ δὴ ἑλληνικῶν χειρογράφων καταγο-

81. Ὁ πάπυρος Nash, ὅστις περιέχει τὸν Δεκάλογον (Ἐξ. 20,2-17 ἢ Δευτ. 5,6-21) καὶ τὸ Σιμεὶ (Δευτ. 6,4-5), ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ S. A. C o o k, A Pre-Masoretic Biblical Papyrus, PSBA 25 (1903), σ. 34-56. Ὁ W. F. A l b r i g h t (A Biblical Fragment from the Maccabean Age: The Nash Papyrus, JBL 56, 1937, σ. 145-176) ἀνάγει αὐτὸν εἰς τὰ τέλη τῆς 2ας ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς 1ης ἐκ/δος π.Χ. Πρβ. E. W ü r t h w e i n, Der Text des Alten Testaments, Stuttgart 1963², σ. 37 ἐξ., 122 ἐξ.

82. Εἰδικώτερον, ταῦτα ἀνευρέθησαν ἐν κουμρανικοῖς σπηλαίοις (1QDtna: Δευτ. 1.4.8.9.11.13.14.16. — 1QDtnb: Δευτ. 1.8.9.11.15.17.21.24.25.28-33. — 2QDtna: Δευτ. 1. — 2QDtnb: Δευτ. 17. — 2QDtn^c: Δευτ. 10. — 4QDtnⁿ: Δευτ. 32. — 4QDtn^q: Δευτ. 32. — 4QDtn^x: Δευτ. 32. — 4QPaleoDtn^v: Δευτ. 7-34 ἐν παλαιοεβραϊκῇ γραφῇ. 4QPaleoDtn^s: Δευτ. 26 ἐν παλαιοεβραϊκῇ γραφῇ.—5QDtn: Δευτ. 7-9.—pap6QDtn: 26, 19. — 11QDtn: Δευτ. μικρὰ ἀποσπάσματα), ἐν τινι σπηλαίῳ παρὰ τὸν χειμαρρὸν Μουραβὰτ (MurDtn: Δευτ. 10-12. 14-15) καὶ ἐν τινι σπηλαίῳ τοῦ ὄροπεδίου Μασαδὰ (MasDtn: 33-34). Βλ. P. W. S k e h a n, A Fragment of the «Song of Moses» (Deut. 32) from Qumran, BASOR 136 (1954), σ. 12-15. — T h. H. G a s t e r, A Qumran Reading of Deuteronomy XXXII 10, VT 8 (1958), σ. 217-219. — Πρβ. P. W. S k e h a n, The Qumran Manuscripts and Textual Criticism, VTSuppl 4 (1957), σ. 148-160. — F. M. C r o s s, Jr., The Ancient Library of Qumran, London 1958. — E. W ü r t h w e i n, μν. ξ., σ. 36,140 ἐξ. — (E. S e l l i n/) G. F o h r e r, Einleitung in das Alte Testament, 1969¹¹, σ. 544 ἐξ., 588.

μένων ἐκ τῆς 4ης μ.Χ. ἐκ/δος (Βατικανὸς κώδιξ⁸³) καὶ ἐντεῦθεν καὶ συριακῶν χειρογράφων καταγομένων ἐκ τῆς 5ης μ.Χ. ἐκ/δος καὶ ἐντεῦθεν. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ εἰς ἀποκατάστασιν τοῦ ἐβραϊκοῦ πρωτοτύπου βοηθητικὰ μέσα ταῦτα οὐ μόνον δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένα σφαλμάτων ἀλλὰ καὶ σπανίως ἐμφανίζουν ἀσυμφωνίαν, δὲν πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ ἀποκλεισθῇ ἐνῆα-χοῦ ἢ χρῆσις εὐστόχου κριτικῆς εἰκασίας.

83. J. Ziegler, Zur Septuaginta Vorlage im Deuteronomium, ZAW NF 31 (1960), σ. 237-262.